

ปราสาทศิลปะเขมรในประเทศไทย ตามแนวชายแดนไทยและกัมพูชา

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์
ภาควิชาศิลปโบราณคดี สำนักโบราณคดีและการเมือง

บทคัดย่อ

ปราสาทที่ปรากฏอยู่ตามแนวตะเข็บชายแดน ไทย-กัมพูชา ที่เลือกมากล่าวทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างของปราสาทที่อยู่ในเขตดินแดนไทย (ยกเว้นเพียงปราสาทพระวิหาร) เป็นปราสาทที่มีหลักฐานชัดเจนว่าเป็นโบราณสถานของประเทศไทย มีหลักฐานการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของประเทศไทยตั้งแต่ภายหลังการแบ่งเขตแดนระหว่างไทยกับกัมพูชา โดยฝรั่งเศส รูปแบบศิลปกรรมและความสำคัญของปราสาท ส่วนใหญ่อยู่ในสมัยบาปวน ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ มีเพียงบางปราสาทอยู่ในสมัยนครวัดและสมัยบายัน ความสำคัญ จากจารึกกล่าวถึง ปราสาทเหล่านี้ส่วนใหญ่มีขนาดปานกลาง มีการสร้างโดยกลุ่มพราหมณ์ชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนัก สร้างเป็นศาสนสถานประจำเมืองหรือตำบลของกลุ่มเครือญาติ เมื่อมีการแบ่งเขตแดนแล้วปราสาทเหล่านี้อยู่ในเขตดินแดนไทยจึงเรียกว่า ศิลปะเขมรในประเทศไทย

คำสำคัญ : ปราสาท, แนวชายแดนไทยและกัมพูชา

Abstract

Khmer Temples in Thailand along the Thai–Cambodian Border

Professor Sakchai Saisingha, Ph.D.

Associate Fellow, Archaeology History Branch

The Royal Society of Thailand

The temples located along the Thai–Cambodian border discussed here are examples of sanctuaries situated within Thailand’s present territory (with the exception of Preah Vihear Temple). These sites are officially registered as Thai monuments, with documentation confirming their recognition as national heritage following the demarcation of the boundary between Thailand and Cambodia under French administration. In terms of artistic style and historical significance, most of these temples belong to the Baphuon period, dating to the late 11th century CE (late 16th Buddhist century), while a few were constructed during the Angkor Wat and Bayon periods. According to inscriptions, these medium-sized temples were generally founded by high-ranking Brahmins of the royal court, serving as religious centers for cities or kinship groups. After the border division, these temples came to lie within Thai territory and are therefore referred to as examples of Khmer art in Thailand.

Keywords: Khmer Temple; Thai-Cambodian Border

บทนำ

อันเนื่องมาจากปัญหาตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาที่มีความขัดแย้งระหว่าง ๒ ประเทศ มีที่มาจากปัญหาของการแบ่งเส้นเขตแดน ที่ฝรั่งเศสได้ทำข้อตกลงไว้ ส่วนหนึ่งมาจากการใช้แผนที่คนละมาตราส่วน ทำให้พื้นที่บางส่วนไม่ชัดเจน และในพื้นที่ดังกล่าวที่มักนำมาเป็นข้ออ้างความเป็นเจ้าของ คือ โบราณสถานประเภท ปราสาท ที่เคยเป็นศาสนสถานสำคัญที่ตั้งอยู่ตามแนวตะเข็บชายแดน ว่าเป็นของประเทศใด เพราะปราสาทเหล่านี้ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนภูเขาหรือเนินเขาที่อยู่ระหว่างเส้นเขตแดนพอดี จึงมักเกิดกรณีพิพาทมาโดยตลอด เช่น ปราสาทพระวิหาร

กรมศิลปากรได้รวบรวมปราสาทที่อยู่ในพื้นที่ดังกล่าวซึ่งมีการกำหนดว่าเป็นโบราณสถานที่อยู่ในเขตแดนไทย ในรายงาน เรื่อง “ปราสาทชายแดน : มรดกที่ทำหายและเป็นข้อพิพาท” (กรมศิลปากร. <https://www.finearts.go.th/nlt-korat>) พร้อมหลักฐานแสดงการขึ้นทะเบียนในบัญชีทะเบียนโบราณในประเทศไทย ได้แก่ ปราสาทสด๊กก๊อกธม ในเขตจังหวัดสระแก้ว ปราสาทพระวิหาร (ซึ่งศาลโลกตัดสินว่าเป็นของประเทศกัมพูชา) ปราสาทโดนตวล ในจังหวัดศรีสะเกษ กลุ่มปราสาทตาเมือน ประกอบด้วยปราสาทตาเมือนธม ตาเมือนโตจ ตาเมือน และปราสาทตาควาย จังหวัดสุรินทร์ และยังมีปราสาทหลังอื่นๆ อีกจำนวนหนึ่งซึ่งการเข้าถึงข้อมูลและรายละเอียดของพื้นที่ ขอบเขตและรูปแบบยังไม่ชัดเจนจึงยังไม่ขอนำมากล่าวถึง ณ ที่นี้ โดยจะขอกล่าวถึงเฉพาะปราสาทที่มีการกำหนดขอบเขตมีการบูรณะและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของไทย ในบทความชิ้นนี้จึงขอเสนอข้อมูลทางด้านศิลปะและโบราณคดีในกลุ่มปราสาทดังกล่าว เพื่อเป็นความรู้ความเข้าใจ ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของกลุ่มปราสาทดังกล่าว

ปราสาทสด๊กก๊อกธม

ที่ตั้ง

รูปที่ ๑ ปราสาทสด๊กก๊อกธม สระแก้ว (ภายหลังการบูรณะโดยกรมศิลปากร)

ปราสาทสด๊กก๊อกธม (รูปที่ ๑) ตั้งอยู่ในเขตบ้านหนองหญ้าแก้ว ตำบลโคกสูง อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว ซึ่งอยู่ห่างจากชายแดนของประเทศไทยกับกัมพูชา ประมาณ ๑ กิโลเมตร ปัจจุบันได้รับการประกาศเป็นอุทยานประวัติศาสตร์สด๊กก๊อกธม

ประวัติความเป็นมา

กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนโบราณสถานของชาติครั้งแรกตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ ประกาศขอบเขตพื้นที่เพิ่มเติมในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ และ พ.ศ. ๒๕๔๐ ในทะเบียนโบราณสถานกำหนดชื่อเรียกเป็น ปราสาทหินสลोकก๊อกธม อยู่ในเขต ตำบลโคกสูง อำเภออรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี ต่อมามีการตั้งจังหวัดใหม่จึงไปขึ้นต่อ จังหวัดสระแก้ว ชื่อของปราสาทสด๊กก๊อกธม หมายถึง ปราสาทที่มีป้านกใหญ่เป็นจำนวนมาก

ความสำคัญของปราสาทสด๊กก๊อกธมคือการได้พบจารึกที่สำคัญ ๒ หลัก ได้แก่ จารึกสด๊กก๊อกธม ๑ และจารึกสด๊กก๊อกธม ๒ โดยจารึกมีข้อความสรุปได้ คือ

จารึกสด๊กก๊อกธม ๑ ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๔๘๐ ตรงกับ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๔ โดยมีความสำคัญของจารึกที่กล่าวถึง พระราชโอรการให้วีเรนทรวรมัน ให้เจ้าหน้าที่นำศิลาจารึกหลักนี้มาประดิษฐานไว้และมอบให้พราหมณ์ เป็นผู้ดูแลพระเทวรูป ถวายข้าวสารและน้ำมัน การกำหนดข้อห้ามและการถวายทาสศาสนสถาน (อำไพ คำโท. (๒๕๒๙ : ๓๖-๔๑)

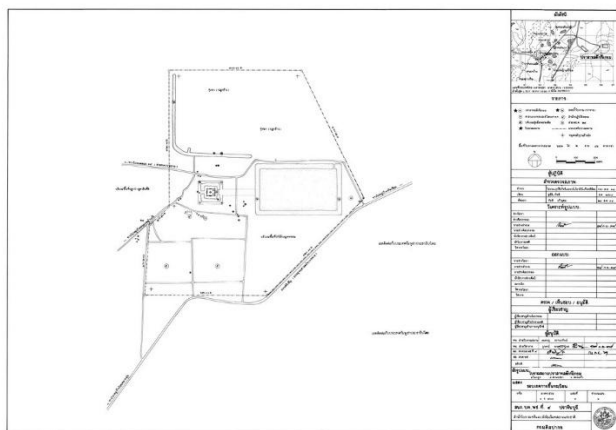
จารึกสด๊กก๊อกธม ๒ ซึ่งถือเป็นหลักฐานที่สำคัญที่สุด โดยมีใจความสำคัญของจารึกที่ระบุปีที่สร้างตรงกับ พ.ศ. ๑๕๕๕ ซึ่งตรงกับรัชกาลของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ กษัตริย์แห่งกัมพูชา จารึกกล่าวถึงการสร้างปราสาทเพื่อประทานให้แก่ พระราชครูที่ลาสิกขาจากสมณเพศ นามว่า “ศรีชยเรนทรวรมัน” นามเดิม คือ “สทาศิวะ” ผู้เป็นฐานันดรศักดิ์เป็นพระราชขามาดา (ลูกเขย) ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ และยังเป็นผู้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกถวายแด่ พระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ (ชะเอม แก้วคล้าย. ๒๕๒๙ : ๑๘๑-๒๒๗)

โดยสรุปความสำคัญของจารึกหลักนี้ คือ มีการลำดับพระนามของกษัตริย์กัมพูชาตั้งแต่ต้นจนมาถึงรัชสมัยของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ และสัมพันธ์กับรูปแบบศิลปกรรมที่จัดอยู่ในสมัยบาปวน

ซึ่งตรงกับศิลาจารึกหลักที่ ๒ คือ พ.ศ. ๑๕๙๕ รัชสมัยของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ ๒ ผู้สร้างปราสาท เพื่อประทานให้แก่ พระราชครู “ศรีขยันทรวรมัน” หรือ “สทาศิวะ”

สำหรับปราสาทศักดิ์ก๊กอกรมแต่เดิมอยู่ในสภาพพังทลายทิ้งหลัง และส่วนหนึ่งของงาน ประติมากรรมประดับตกแต่ง ทับหลังและลวดลายต่างๆ ถูกกะเทาะทำลายเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจาก ตั้งอยู่ในแนวตะเข็บชายแดนในสมัยที่เกิดสงครามภายในของเขมร กรมศิลปากรได้ทำการบูรณะ ระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๕๓๖-๒๕๕๗ การบูรณะปราสาทแล้วเสร็จได้ประกาศจัดตั้งเป็นอุทยาน ประวัติศาสตร์ศักดิ์ก๊กอกรม ในปี พ.ศ. ๒๕๖๐ โดยกรมศิลปากรได้บูรณะกลับขึ้นไปถึงยอดของปราสาท โดยมีการเสริมความมั่นคงแข็งแรงโดยวัสดุใหม่เพิ่มเติมไป และได้เปิดเป็นอุทยานประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการ ในปี พ.ศ. ๒๕๖๕

แผนผัง (รูปที่ ๒)

รูปที่ ๒ แผนผัง ปราสาทศักดิ์ก๊กอกรม

น้ำขนาดใหญ่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีทางเดินเชื่อมต่อกับสระน้ำนี้เข้าไปยังตัวปราสาทประธาน มีการประดับเสานางเรียงหรือเสานางจัญญ์ประดับทั้ง ๒ ข้าง และภายในระเบียงคด มีบรรณาลัย ๒ หลัง ตั้งอยู่ด้านหน้าปราสาทประธาน

รูปแบบของแผนผังอาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะหนึ่งของศาสนสถานในสมัยบาปวนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบ เปรียบเทียบได้กับ ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทพนมวัน ปราสาทสระกำแพงใหญ่

งานศิลปกรรม

รูปแบบของปราสาทประธาน (รูปที่ ๓)

ปราสาทศักดิ์ก๊กอกรมเป็น ปราสาทหลังโดด มีแผนผังแบบ ล้อมรอบจุดศูนย์กลาง มีระเบียงคด ล้อมรอบ โดยที่ทางเข้าปราสาทมีโคปุระ ๒ ด้าน คือ ด้านทิศตะวันออกและ ด้านทิศตะวันตก นอกกระเบียงคดมี สระน้ำล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง สระน้ำถูก ตัดแบ่งจนมีลักษณะเป็นรูปตัวยู (U) และมีกำแพงศาสนสถานล้อมรอบอีก ชั้นหนึ่ง ด้านหน้าของปราสาท มีสระ

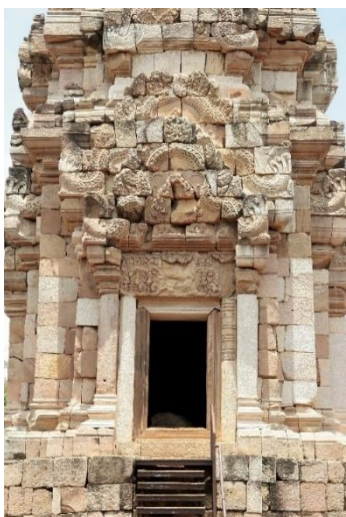

รูปที่ ๓ ปราสาทประธาน

ปราสาทประธานตั้งอยู่บนฐานเชิงสูงมากก่อด้วยศิลาแลง ไม่สลักลวดบัว ถัดขึ้นไปจึงเป็นเรือนธาตุที่อยู่ในผังเพิ่มมุม ที่มีมุมประธานขนาดใหญ่ และตั้งฉากกับแนวระนาบแบบปราสาทเขมร จากฐานเชิงถึงตัวเรือนมีการทำบันไดทางขึ้นทั้ง ๔ ด้าน แต่มีประตูทางเข้าด้านหน้าด้านเดียว ด้านอื่นๆ เป็นประตูหลอก ส่วนยอดที่เป็นเรือนชั้นซ้อน ๕ ชั้น ซึ่งแต่ละชั้นประดับช่องวิมาน ชูมวิมาน บรรพแกลงและปราสาทจำลองที่มุมทุกมุมและทุกชั้น อันเป็นระเบียบของปราสาทเขมร ตัวปราสาทจำลองที่ประดับที่มุมมีส่วนยอดอยู่ในกรอบสามเหลี่ยม จัดอยู่ในสมัยบาปวนตอนปลาย ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่

๑๗

ทับหลังและหน้าบันปราสาทประธาน

รูปที่ ๔ ทับหลังและหน้าบันปราสาทประธาน

เหนือประตูทางเข้าปราสาทด้านหน้ายังคงปรากฏทับหลังที่มีลวดลายที่สามารถศึกษารูปแบบศิลปกรรมและการกำหนดอายุได้ว่าเป็นสมัยบาปวน คือ ทับหลัง ลวดลายประกบกรอบหน้าบัน และประติมากรรมรูปบุคคล ทับหลังที่มีส่วนกลางน่าจะเป็นหน้ากาลกายท่อนพวงมาลัย ภายกรอบชูมน่าจะเป็นที่ภายในประดับประติมากรรมเล่าเรื่องขนาดเล็ก มีท่อนพวงมาลัยที่ออกมาจากส่วนกลางทั้ง ๒ ข้างและมีลายใบไม้ฉนวนทั้งด้านล่างและบน และกรอบหน้าบันที่ทำเป็นลายก้านต่อดอกเรียงต่อเนื่องกัน อันเป็นรูปแบบที่นิยมอยู่ในสมัยบาปวน และปลายกรอบชูมที่เป็นหัวนาคหัวโล้นแบบบาปวน (รูปที่ ๔)

นอกจากนี้ยังมีงานศิลปกรรมที่พบที่โคปุระ ที่เป็นทับหลังและกรอบหน้าบัน

ทับหลัง

รูปที่ ๕ ทับหลัง ศิลปะสมัยบาปวน

โดยรูปแบบของทับหลังที่โคปุระทั้งหมดจะมีอยู่ ๒ สมัยอยู่ร่วมกัน คือ แบบที่เป็น ศิลปะสมัยคลั่งกับศิลปะบาปวนปนกัน ที่เป็นศิลปะบาปวน เช่น มีส่วนกลางเป็นหน้ากาลกายท่อนพวงมาลัย หน้ากาลลงมาชิดขอบด้านล่าง เหนือหน้ากาลเป็นประติมากรรมรูปบุคคลเล็กๆ ในชูมหน้ากาลกายท่อนพวงมาลัยออกมาทั้ง ๒ ข้าง และ

มีลายใบไม้มัดด้านข้างและด้านบน ส่วนที่เป็นสมัยคลังจะมีรูปแบบใกล้เคียงกันโดยมีส่วนที่แตกต่างกันที่จะมีอุบะมาแบ่งที่เสี้ยวของท่อนพวงมาลัย ทับหลังสมัยคลังที่พบในประเทศไทย ส่วนใหญ่จะพบร่วมกับสมัยบาปวน จึงจัดอยู่ในสมัยเดียวกัน คือ ในสมัยบาปวน (รูปที่ ๕)

หน้าบัน

รูปที่ ๖ หน้าบัน เรื่องพระคิวงนาราช

หน้าบันมีการประดับลวดลายและประติมากรรมเล่าเรื่อง ลวดลายบนหน้าบันส่วนใหญ่ชำรุดเหลือลวดลายประดับไม่มาก ตัวที่ยังปรากฏรูปเล่าเรื่อง เช่น หน้าบันด้านซุ้มประตูโคปุระด้านหลัง (ทิศตะวันตก) เป็นรูปพระคิวงนาราช (รูปที่ ๖) หรืออีกด้านหนึ่งเป็นรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์

กล่าวโดยสรุปปราสาทศักดิ์ก๊กกรมทั้งแผนผัง รูปแบบศิลปกรรมของปราสาทและ

ลวดลายประดับจัดอยู่ในสมัยบาปวน ซึ่งตรงกับจารึกที่พบที่มีการใช้พื้นที่ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จนมาถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖

กลุ่มปราสาทตาเมือน

ที่ตั้ง

รูปที่ ๗ ปราสาทตาเมือนธม

กลุ่มปราสาทตาเมือนประกอบด้วยปราสาท ๓ หลัง คือ ปราสาทตาเมือนธม (รูปที่ ๗) ปราสาทตาเมือน และปราสาทตาเมือนโตจ ตั้งอยู่ในเขตบ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอเขาพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งอยู่บริเวณแนวชายแดนระหว่างไทยกับกัมพูชา บริเวณช่องเขาตาเมือนหรือตาเมียง เทือกเขาพนมดงรัก โดยเฉพาะปราสาทตาเมือนธมที่

เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนเทือกเขาบรรทัด ตามแนวสันเขาที่ใช้แบ่งเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชา

ประวัติความเป็นมา

ปราสาทตาเมือน มาจากคำว่า “ตาเมือน” หรือ “ตาเมียง” เป็นชื่อบุคคลของลูกคนหนึ่งในหมู่บ้าน ต่อมาเป็นชื่อหมู่บ้านว่า บ้านตาเมียง และนำมากำหนดเป็นชื่อปราสาทแต่เพี้ยนไปเป็นตา

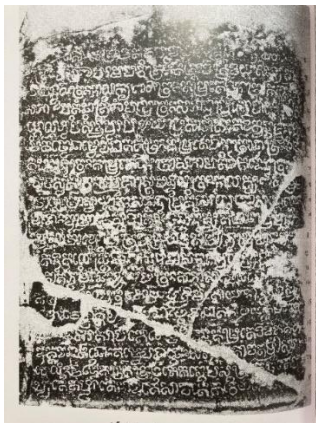
เมือง ปราสาทตาเมือนธมเป็นศาสนสถานที่สำคัญจัดอยู่ในสมัยบาปวน ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตั้งอยู่ตามเส้นทางเดินจากเมืองพระนครสู่เมืองพิมาย ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ จึงมีการสร้างอโรคยศาลา เพื่อเป็นโรงพยาบาลสำหรับชุมชน คือ ปราสาทตาเมือนโตจ และสร้างธรรมศาลา เพื่อเป็นที่พักคนเดินทาง คือ ปราสาทตาเมือน บริเวณจึงน่าจะเป็นชุมชนที่มีความสำคัญและเป็นชุมชนใหญ่ระดับหนึ่ง อยู่รอบ ๆ ปราสาทและมีผู้จารึกแสวงบุญ หรือคนเดินทางมาพักที่นี่ จึงมีการสร้างเป็นกลุ่มปราสาท

Ph. 697. Prasat Ta Muean Thom. Estampage de l'inscription K. 1180.
Source : The Inscriptions in Thailand Database. The Princess Maha Sriniloborn Anthropology Centre.

รูปที่ ๘ จารึกปราสาทตาเมือนธม ๑ จารึกอักษรหลังปลัดละ พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔

หลังปลัดละ อายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ โดยมีข้อความที่สำคัญ กล่าวถึง ศาสนาพรหมณ์ ไศวนิกาย และการภักดีต่อพระศิวะ สัมพันธ์กับศิวลึงค์ที่สลักจากหินธรรมชาติที่อยู่กลางปราสาทประธาน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าศิวลึงค์หลักนี้มีมาก่อนและอาจจะเคยมีปราสาทมาก่อนแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ (กองแก้ว วีระประจักษ์. ๒๕๕๑ : ๗๒-๘๑)

รูปที่ ๙ จารึกปราสาทตาเมือนธม ๕ จารึกอักษรขอม พ.ศ. ๑๕๖๓

แก้วคล้าย. ๒๕๔๓ : ๑๐๒-๑๐๘)

นอกจากจารึกที่พบบริเวณปราสาทตาเมือนธมแล้วยังพบที่ปราสาทตาเมือนโตจ (จารึกปราสาทตาเมือนโตจ) ซึ่งจารึกขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กล่าวถึงการสร้างอโรคยศาลา (ชะเอมแก้วคล้าย. ๒๕๒๙ : ๒๑๕-๒๒๘) เป็นต้น

จากหลักฐานเบื้องต้นจึงกล่าวได้ว่า ปราสาทตาเมือนธมมีการสร้างมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และมีการใช้พื้นที่สร้างปราสาทเพิ่มเติมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ จนมาถึงในสมัยพระ

ที่ปราสาทตาเมือนธมมีการค้นพบศิลาจารึกราว ๑๓ หลัก (จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓ : อักษรขอมโบราณ พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖. ๒๕๖๔). โดยมีจารึกที่สำคัญ คือ จารึกปราสาทตาเมือนธม ๑ จารึกบนลานหินธรรมชาติ มีข้อความเพียง ๒ บรรทัด (รูปที่ ๘) เป็นตัวอักษรสมัย

จารึกหลักสำคัญ ได้แก่ จารึกปราสาทตาเมือนธม ๕ รัชบุคคิราช ตรงกับ พ.ศ. ๑๕๖๓ (รูปที่ ๙) ที่ตรงกับสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (ราว พ.ศ. ๑๕๔๕ - ๑๕๘๓) จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผู้สร้างปราสาทตาเมือน กษัตริย์ผู้สร้างปราสาทพระวิหาร ซึ่งอยู่ในช่วงศิลปะสมัยบาปวน ร่วมสมัยกัน ข้อความสำคัญในจารึกคือ การกล่าวถึง พระเจ้าศรีสุริยวรมัน ผู้เขียนจารึก คือ เตะ ปิตะเถเว การปักเขตแดน ชื่อเมืองสิทธิปุระ การถวายที่ดิน การบรรจูลีงของที่ฐานศิวลึงค์ และการถวายข้าทาส และการรักษาศิวลึงค์

แสดงให้เห็นเรื่องการสถาปนาปราสาทและศิวลึงค์ที่สลักจากธรรมชาติ และเป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดู ไศวนิกาย (ชะเอม

เจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ในจารึกหลักที่ ๔ และที่ ๕ กล่าวถึงการสถาปนาและการอุทิศถวาย แสดงว่าปราสาทที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันน่าจะเป็นงานที่สถาปนาขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ตั้งแต่ช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งตรงกับรูปแบบศิลปะที่จัดอยู่ในสมัยบาปวนและเป็นศาสนสถานในศาสนฮินดู ไศวนิกาย

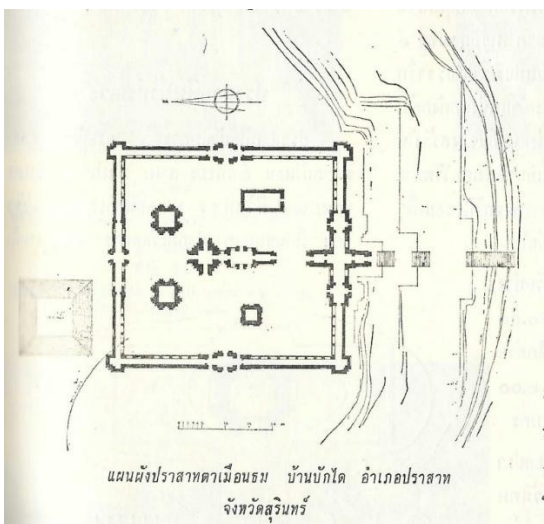
กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนปราสาททั้ง ๓ หลัง เป็นโบราณสถานของชาติ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ (กรมศิลปากร. ๒๕๑๐ : ๑๘-๒๑) และเนื่องจากเป็นแนวตะเข็บชายแดน เขตกันชนระหว่างไทยกับเขมร ทำให้โบราณสถานถูกทำลายลง ทับหลังและประติมากรรมเล่าเรื่องถูกสกัดนำไปขาย และโบราณวัตถุที่เคลื่อนย้ายได้ ภายหลังกรมศิลปากรจึงทำการบูรณะและตัดถนนเพื่อเข้าถึงกลุ่มศาสนสถานทั้ง ๓ แห่งนี้

ปราสาทตาเมือนธม

รูปที่ ๑๐ ปราสาทตาเมือนธม ปราสาทประจัน

ปราสาทตาเมือนธม (รูปที่ ๑๐) เป็นปราสาทหลังใหญ่ “ธม” แปลว่า ใหญ่ อยู่ในงานศิลปะเขมรในประเทศไทย ศิลปะแบบบาปวน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗)

รูปที่ ๑๑ แผนผัง ปราสาทตาเมือนธม

ที่มา : กรมศิลปากร สำรวจเมือง พ.ศ. ๒๕๐๓

แผนผัง (รูปที่ ๑๑)

ปราสาทตาเมือนธมเป็นศาสนสถานที่ตั้งอยู่บนเนินเขา มีแผนผังแบบวิ้งเข้าหาจุดศูนย์กลาง โดยมีบันไดทางขึ้นที่เป็นสะพานนาคขึ้นมาจากด้านทิศใต้ ตัวศาสนสถานตั้งอยู่บนยอดเขา ปราสาทประจันมีขนาดเล็ก มีระเบียงคดล้อมรอบ มีมณฑปขนาดใหญ่อยู่ด้านหน้า ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรม ซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะอย่างหนึ่งของปราสาทในสมัยบาปวนที่ตัวปราสาทมีขนาดเล็กแต่มีมณฑปใหญ่ ภายในเขตระเบียงคดด้านหลังของปราสาทประจัน มีปราสาท ๒ หลัง ด้านทิศตะวันออก มีบรรณาลัย และด้าน

ตะวันตกเป็นฐานปราสาทที่สร้างเพิ่มเติมภายหลัง จากแผนผังที่กล่าวมานี้เหมือนกับแผนผังที่พบในศิลปะสมัยบาปวนซึ่งตรงกับช่วงประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖

ปราสาทประธาน

รูปที่ ๑๒ ปราสาทประธานและมณฑปด้านหน้า

รูปที่ ๑๔ ปราสาทประธาน

ปราสาทประธาน (รูปที่ ๑๒, ๑๓) ปรากฏหลักฐานสำคัญ คือ ศิวลึงค์ที่สลักบนหินธรรมชาติ ที่เรียกว่า “สวยมัญ” (รูปที่ ๑๔) บริเวณกลางตัวปราสาท และพบประติมากรรมรูปโค พาหนะของพระอิศวรที่ประดิษฐานในห้องที่เป็นอัตราระหรือฉนวน แสดงให้เห็นว่าปราสาทแห่งนี้สร้างขึ้นตามลัทธิไศวนิกาย เพื่ออุทิศแก่พระอิศวร

รูปที่ ๑๔ ศิวลึงค์ “สวยมัญ” บริเวณกลางตัวปราสาทประธาน

ศิวลึงค์ที่สลักจากหินธรรมชาตินี้อาจมีมาก่อนการสร้างปราสาท เพราะพบศิลาจารึกบนลานหินที่ปรากฏตัวอักษรสมัยหลังปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ อยู่ในกลุ่มจารึกของพระเจ้าจิตรเสน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าศิวลึงค์หลักนี้มีมาก่อนและอาจจะเคยมีปราสาทมาก่อนแล้ว ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นอกจากนี้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ พบจารึกอีกหลักหนึ่งที่กล่าวถึงการบูชาพระศิวะ ส่วนปราสาทที่ปรากฏในปัจจุบันน่าจะสร้างครอบขึ้นใหม่ในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตามจารึกที่ปรากฏหลายหลักที่กล่าวถึงการสถาปนาและการสักการะเทพเจ้า ณ ศาสนสถานแห่งนี้ ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ สอดคล้องกับรูปแบบศิลปะของปราสาทที่อยู่ในสมัยบาปวน

รูปแบบศิลปกรรม

ปราสาทประธาน (รูปที่ ๑๓)

เป็นปราสาทหลังโอด มีส่วนฐานเตี้ย ๆ ก่อขึ้นมาจากลานหินที่ปรับพื้นที่ ภายในมีการสลักศิวลึงค์จากแท่งหินธรรมชาติ ฐานปราสาทจึงเตี้ยติดลานหินและไม่มีลวดบัวประดับ ถัดขึ้นมาจึงเป็นเรือน

ธาตุ ที่ก่อแบบฝังเพิ่มมุม ส่วนเรือนชั้นซ้อนส่วนยอดพังทลายลงเกือบทั้งหมดและได้รับบูรณะกลับขึ้นไปได้ใหม่บางส่วนถึงเพียงชั้นที่ ๒ เท่านั้น

หลักฐานงานศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน พกวดลายเหลืออยู่น้อยมาก เพราะถูกกะเทาะไปเกือบหมดแล้ว หลักฐานที่พอจะนำมาระบุอายุสมัยได้ คือ แผ่นฝัง รูปแบบอาคาร เทคนิคการก่อสร้าง หรือลวดลายที่เหลืออยู่ เช่น ลายประดับกรอบประตู ลายก้านต่อดอก ส่วนที่กำหนดอายุได้ดี คือ ทับหลัง กำหนดจากหลักฐานที่เป็นภาพถ่ายเก่า ที่กรมศิลปากรถ่ายไว้ตอนประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ซึ่งเป็นลวดลายจัดอยู่ในสมัยบาปวน ได้แก่

ทับหลัง

รูปที่ ๑๕ ปราสาทประธาน ด้านทิศเหนือ สมัยบาปวน

ที่มา : กรมศิลปากร

จากหลักฐานที่ปรากฏในหนังสือทำเนียบการขึ้นทะเบียนโบราณสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของกรมศิลปากร ปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ยังคงปรากฏรูปทับหลังที่ปราสาทตาเมือนธมอยู่ ๓ ชั้น คือ ทับหลังที่ปราสาทประธานด้านเหนือและด้านตะวันตก และทับหลังที่มณฑป (รูปที่ ๑๕) ซึ่งปัจจุบันได้สูญหายไปทั้งหมดแล้ว ได้มีการลักลอบ

นำออกไปขายเป็นโบราณวัตถุ

วิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมของทับหลังทั้ง ๓ ชั้น พบว่า เป็นงานศิลปะ ๒ สมัยตามลักษณะรูปแบบ กล่าวคือ ทับหลังที่ปราสาทประธานด้านตะวันตกและที่มณฑปจัดอยู่ในสมัยคลัง (กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖) ส่วนทับหลังที่ปราสาทประธานด้านทิศเหนือ จัดอยู่ในสมัยบาปวน (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗) ซึ่งทับหลังทั้ง ๒ สมัยมักพบร่วมกันในปราสาทหลังเดียวกันเสมอ โดยเฉพาะที่พบในประเทศไทย และรูปแบบศิลปกรรมของทั้ง ๒ สมัยใกล้เคียงกัน

ทับหลังสมัยบาปวนที่ปราสาทประธานด้านทิศเหนือ มีลวดลายประกอบด้วยส่วนกลางเป็นหน้ากาลคายท่อนพวงมาลัย หน้ากาลลงมาชิดขอบด้านล่าง เหนือหน้ากาลเป็นประติมากรรมรูปบุคคลเล็กๆ ในซุ้ม ซึ่งที่ปราสาทตาเมือนธม เป็นเทวดานั่งชันเข่า หน้ากาลคายท่อนพวงมาลัยออกมาทั้ง ๒ ข้าง และมีลายใบไม้้วนด้านล่างและด้านบน ส่วนทับหลังสมัยคลังที่ปราสาทประธานด้านตะวันตกและที่มณฑปมีรูปแบบใกล้เคียงกันโดยมีส่วนที่แตกต่างเพียงการมีอุบะมาแบ่งที่เสี้ยวของท่อนพวงมาลัย เท่านั้น แสดงว่ารูปแบบของทับหลังทั้ง ๒ สมัย ของศิลปะเขมรในประเทศไทย สร้างขึ้นพร้อมๆ กัน คือ จัดอยู่ในสมัยเดียวกัน ดังนั้นปราสาทตาเมือนธมจึงจัดเป็นศิลปะเขมรในประเทศไทย สมัยบาปวน กำหนดอายุได้ในช่วง กลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานจารึกที่พบจำนวนหลายหลัก โดยเฉพาะหลักสำคัญๆ เช่น จารึกปราสาทตาเมือนธม ๔ ระบุศักราช

พ.ศ. ๑๕๕๖ และ จารึกปราสาทตาเมือนธม ๕ ระบุศักราช พ.ศ. ๑๕๖๓ ซึ่งตรงกับรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ แห่งอาณาจักรกัมพูชา

จากรูปแบบศิลปกรรมจึงสรุปได้ว่าปราสาทตาเมือนธมมีมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และมีการสร้างครอบขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่งในสมัยหลัง และสมัยที่ปรากฏหลักฐานอยู่ที่สำคัญที่สุดวิเคราะห์จากแผนผังและรูปแบบศิลปกรรมโดยเฉพาะทับหลัง กำหนดอายุได้ว่าอยู่ในศิลปะเขมรในประเทศไทย สมัยบาปวน ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ สอดคล้องกับศิลาจารึกที่พบที่อยู่ในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตรงกับรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ผู้สร้างปราสาทพระวิหาร

ปราสาทตาเมือนธม เป็นประสาทที่อยู่ตามแนวถนนโบราณเชื่อมต่อระหว่างเมืองพระนครมายังเมืองพิมาย ที่เรียกว่า ราชมรรคา ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เนื่องจากบริเวณนี้เป็นบริเวณที่สำคัญ พบหลักฐานทางวัฒนธรรม และพบจารึกหลายหลัก จารึกที่เก่าสุดประมาณสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และหลักสำคัญหลักหนึ่งกล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ซึ่งโดยอายุของจารึกตรงกับอายุของปราสาท จึงสันนิษฐานว่าปราสาทตาเมือนธมสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ และต่อมาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้มาสร้างปราสาทอโรคยศาลาคือปราสาทตาเมือน และธรรมศาลาคือปราสาทตาเมือนโตจ ขึ้น แสดงให้เห็นว่ายังมีการมาใช้ศาสนสถานแห่งนี้อยู่เสมอในสมัยบาปวน ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ปราสาทตาเมือนโตจ (อโรคยศาลา)

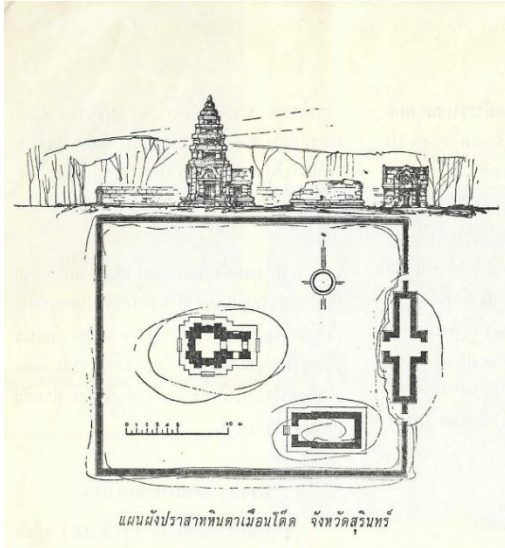

รูปที่ ๑๖ ปราสาทตาเมือนโตจ

ปราสาทตาเมือนโตจ (รูปที่ ๑๖) คำว่า “โตจ” ในภาษาเขมรแปลว่า “เล็ก” ศาสนสถานแห่งนี้มีรูปแบบและแผนผังที่จัดเป็น อโรคยศาลา หรือ โรงพยาบาล ตัวปราสาทเป็นศาสนสถานที่อยู่ในโรงพยาบาล จัดเป็นศิลปะเขมรสมัยบาปวน คือ ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่ปราสาท

ตาเมือนโตจแห่งนี้พบจารึกปราสาทตาเมือนโตจ ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่กล่าวถึงการสร้างอโรคยศาลา โดยมีข้อความสำคัญกล่าวถึงการส่งแพทย์มาประจำ ๑ คน พยาบาล ๒ คน และรายการสมุนไพรต่าง ๆ ปราสาทนี้จึงเป็นตัวอย่างของอโรคยศาลาที่ครบถ้วนสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยแผนผัง รูปแบบปราสาท และ จารึกดังที่กล่าวถึงรายละเอียดทางการแพทย์

แผนผัง (รูปที่ ๑๗)

รูปที่ ๑๗ แผนผัง ปราสาทตาเมืองโตจ
ที่มา : กรมศิลปากร

ระเบียบแผนผังเป็นแบบแผนเดียวกันกับอโรคยศาลทั้งหมดที่พบในสมัยบายิน ที่สร้างขึ้นตามเมืองต่าง ๆ ประกอบด้วย ส่วนที่เป็นศาสนสถานประจำอโรคยศาล ที่มีปราสาทประธานหลังเล็ก ๆ ล้อมรอบด้วยกำแพง มีโคปุระ ทางเข้าด้านหน้าทางเดียว ภายในมีบรรณาลัย ส่วนใหญ่อยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ นอกกำแพงศาสนสถานมี สระ น้ำ อยู่ ด้าน หน้า ด้าน ทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือ และมีพื้นที่ว่างใกล้ ๆ สระน้ำด้านทิศเหนือของศาสนสถาน สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นส่วนของอาคารโรงพยาบาลที่เป็นเครื่องมือ ทั้งหมดมีกำแพงล้อมรอบอีกครั้งหนึ่ง

รูปแบบศิลปกรรมของปราสาท

รูปที่ ๑๘ ศาสนสถาน ภายในอโรคยศาลา ปราสาทตาเมืองโตจ

รูปแบบของปราสาทที่เป็นศาสนสถานในอโรคยศาลามักก่อสร้างด้วยศิลาแลงที่วางเรียงไม่เป็นระบบมากนัก แนวศิลาแลงอาจตรงกัน ไม่ได้ก่อเป็นแบบสันเหลี่ยม ไม่มีการสับเหลี่ยมหรือตัดเข้าฉาก และก่อไม่แนบสนิทเหมือนการก่อด้วยหินทรายตามแบบแผนของช่างเขมรในสมัยก่อนหน้านี้ และมักไม่มีการตกแต่งลวดลายและลวดบัว ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความเร่งรีบในการสร้างอาคารจำนวนมาก หรือการใช้ช่างท้องถิ่น จึงเป็นรูปแบบหนึ่งของเทคนิคการก่อสร้างที่พบในสมัยบายิน ส่งผลให้อาคารสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พังทลายเร็วกว่าอาคารสมัยอื่น ๆ (รูปที่ ๑๘)

รูปแบบปราสาทมีส่วนฐานรองรับฐานปราสาทต่อด้วยเรือนธาตุ ทั้งหมดไม่มีการสลักลวดบัวทำเป็นชั้นฐานธรรมดา ระบบเพิ่มมุม มีประตูทางเข้าด้านหน้าด้านเดียว ด้านอื่น ๆ เป็นประตูหลอก ส่วนยอดเป็นเรือนชั้นซ้อน ๕ ชั้น มีการทำช่องวิมาน ชูวิมาน ส่วนบรรพธูและนาคปักหลุดร่วงไปหมดแล้ว และหน้าบันและทับหลังไม่ปรากฏหลักฐานเหลืออยู่เลย จึงกำหนดอายุได้จากแผนผัง รูปแบบปราสาทขนาดเล็ก และเทคนิคการก่อสร้างและวัสดุ ซึ่งคงเป็นงานศิลปะในสมัยบายินที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สอดคล้องกับจารึกที่พบ

การสร้างอโรคยศาลานี้มีหลักฐานปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ในกัมพูชา กล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดฯ ให้สร้างอโรคยศาลาขึ้นตามเส้นทางจากเมืองพระนครไปยังเมืองต่าง ๆ ที่เป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรกัมพูชาจำนวนถึง ๑๐๒ แห่ง ปราสาทตาเมือนโตจจัดเป็นอโรคยศาลาที่อยู่ใกล้กับปราสาทตาเมือนธมซึ่งเป็นเส้นทางสำคัญจากเมืองพระนครที่จะมายังเมืองพิมาย และคงมีความสำคัญอย่างมากจึงมีการจารึกกล่าวถึงการสร้างและการส่งแพทย์ พยาบาล และยา มายังอโรคยศาลาแห่งนี้

ปราสาทตาเมือน (ธรรมศาลา)

รูปที่ ๑๙ ปราสาทตาเมือน ธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทาง

ปราสาทตาเมือน (รูปที่ ๑๙) เป็นปราสาทขนาดเล็กที่มีรูปแบบแผนผังเฉพาะ เรียกว่า ธรรมศาลา หรือบ้านตามไฟสันนิษฐานว่าเป็นที่พักคนเดินทางหรือผู้แสวงบุญ จากจารึกที่พบในอาคารประเภทนี้มีการเรียกปราสาทเหล่านี้ว่า ศาลาตามไฟ

แผนผังปราสาท

รูปแบบของแผนผังประกอบด้วยปราสาทขนาดเล็กหลังโดด ไม่มีกำแพง

ล้อมรอบ มักตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางไปยังศาสนสถานหลัก ตัวปราสาทขนาดเล็ก มีมุขหรือห้องอยู่ด้านหน้า โดยห้องดังกล่าวมีผนังที่บ้นด้านหนึ่งส่วนอีกด้านหนึ่งมีการเจาะเป็นช่องหน้าต่างหลายช่อง ปราสาทจัดเป็นศิลปะสมัยบายน ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เช่นเดียวกับปราสาทตาเมือนโตจ

รูปแบบของปราสาท

จัดเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะในสมัยบายนอันประกอบไปด้วยห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้านหน้าด้านหลังมีปราสาท ห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีผนังที่บ้นด้านหนึ่งและอีกด้านหนึ่งมีแถวช่องหน้าต่าง ปราสาทก่อด้วยศิลาแลงทั้งหมด เทคนิคการก่อสร้างเป็นแบบที่พบในสมัยบายน คือระบบการเรียงศิลาแลงไม่ดี เรียงซ้อนกันขึ้นไปไม่เป็นระบบ ไม่สับวาง เทคนิคการเข้ากรอบประตู (วงกบ) ทำเป็นแท่นขึ้นมาแล้ววางซ้อนขึ้นไปโดยไม่ได้วางเข้าฉาก ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ปราสาทในสมัยบายนพังทลายง่ายกว่าปราสาทสมัยก่อนหน้าดังกล่าวข้างต้น

สำหรับตัวอาคารตั้งอยู่บนฐานเขียงยกสูง ไม่มีลวดบัวรองรับส่วนที่เป็นปราสาททั้งหมด ฐานปราสาทเป็นชั้นเขียงเตี้ย ๆ ไม่มีลวดบัวเช่นเดียวกัน ส่วนที่เป็นปราสาทมีเรือนธาตุและเรือนชั้นซ้อนประมาณ ๓ ชั้น มีการเจาะช่องวิมาน และยังคงมีบรรพธูและเฉลียงอยู่บางส่วน ส่วนมุขที่ยื่นออกมาด้านหน้า มีหลังคาวงโค้งที่ก่อด้วยศิลาแลงและมีการตกแต่งส่วนหลังคาเลียนแบบกระเบื้องมุงหลังคา

รูปที่ ๒๐ ทับหลังปราสาทตาเมือน ศิลปะสมัยบายน

ปราสาทตาเมือนมีหลักฐานสำคัญที่เป็นส่วนช่วยในการกำหนดอายุ คือ ทับหลัง ซึ่งพบเหลือเพียงแห่งเดียวในจำนวน ๓ หลัง ที่ยังมีทับหลังติดอยู่กับปราสาท และถือเป็นหลักฐานทางศิลปกรรมชั้นที่สมบูรณ์ที่สุดและยังติดอยู่กับที่เดิม กำหนดอายุได้เป็นสมัยบายน หรือสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (รูปที่ ๒๐) กล่าวคือ ทับหลังทำเป็นแผ่นแคบ ๆ สลักรูปหน้ากาลอยู่กลางทับหลังติดขอบด้านล่าง มีสิงห์ถือท่อนพวงมาลัยทั้ง ๒ ข้างซึ่งท่อนพวงมาลัยเปลี่ยนมาเป็นวงโค้งม้วนเป็นวงหลายวง ส่วนเหนือวงโค้งมีลายใบไม้ที่มีปลายโค้งเข้าหากัน และตรงกลางเหนือหน้ากาลประดิษฐานรูปพระพุทธรูปเจ้าซึ่งมีรูปบุคคลนั่งพนมมืออยู่ในลายใบไม้ทั้ง ๒ ข้าง การสลักรูปพระพุทธรูปเจ้าแสดงปางสมาธิเป็นลักษณะแบบศิลปะบายนอย่างแท้จริง เนื่องจากงานศิลปกรรมในสมัยบายนมักสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนามหายานนอกจากนี้พระพุทธรูปยังมีรูปแบบที่จัดเป็นศิลปะสมัยบายน กล่าวคือ พระเนตรปิดเหลือบลงต่ำ พระโอษฐ์หยาบ และแสดงการยิ้มแบบบายนที่แสดงถึงความสงบและการแผเมตตา

ปราสาทตาควาย

รูปที่ ๒๑ ปราสาทตาควาย

ที่มา : กรมศิลปากร

ปราสาทตาควาย (ปราสาทตาควาย) (รูปที่ ๒๑) ตั้งอยู่บริเวณช่องตาควาย บ้านไทยนิยมพัฒนา หมู่ ๑๗ ตำบลบักได อำเภอนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทตาควายอยู่ในความดูแลร่วมกันระหว่างไทยและกัมพูชา โดยมีหน่วยเฉพาะกิจกรมทหารพรานที่ ๒๖ กองกำลังสุรนารี กองทัพภาคที่ ๒ ดูแลรักษาพื้นที่

ปราสาทตาควายเป็นศาสนสถานหลังโดดที่ตั้งอยู่บนเนินเขา ปราสาทก่อด้วยหินทรายทั้งหลัง แต่เป็นปราสาทที่ยังสร้างไม่เสร็จเพราะองค์ประกอบของปราสาทพวกงานประดับตกแต่งยังไม่มี เช่น ทับหลัง หน้าบัน เสาประดับกรอบประตู นาคบัลลังก์ และยังไม่มีการสลักลวดลาย รวมทั้งไม่ปรากฏแนว

กำแพงและสิ่งปลูกสร้างอื่นในบริเวณ

รูปที่ ๒๒ ส่วนลายละเอียดของปราสาท

รูปที่ ๒๓ ภายในปราสาท

ที่มา : กรมศิลปากร

ปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นปราสาทแบบจัตุรมุข คือ มีมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ด้าน เรือนยอดทรงพุ่มซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ๕ ชั้น (รูปที่ ๒๒) ภายในห้องครรภคฤหะ มีลักษณะคล้ายคิวงู (Kirtimukha) ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือเรียกว่า สวยมุขคิวงู (สัญลักษณ์แทนองค์พระศิวะ) จากหลักฐานดังกล่าวจึงสันนิษฐานได้ว่าปราสาทหลังนี้เป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดู ไศวนิกาย (รูปที่ ๒๓)

สำหรับรูปแบบศิลปกรรมของปราสาทไม่มีทับหลักและลวดลายใดในการกำหนดอายุ ส่วนที่พอจะกำหนดอายุได้เป็นเบื้องต้น คือ ปราสาทก่อด้วยหินทราย ส่วนยอดที่เป็นเรือนชั้นซ้อนมีลักษณะเป็นทรงพุ่ม อันเป็นแบบแผนของเทคนิคการก่อสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ แล้ว คือ ช่วงศิลปะสมัยนครวัดและสมัยบายัน แต่ด้วยก่อด้วยหินทรายและพบหลักฐานสำคัญ คือ คิวงู ซึ่งเป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดู จึงจัดอยู่ในสมัยนครวัด เพราะสมัยบายันจะนับถือศาสนาพุทธ แบบมหายานแล้ว

กล่าวโดยสรุป ปราสาทตาควาย จัดอยู่ในศิลปะเขมรในประเทศไทยราวปลายนครวัด ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ศาสนสถานในศาสนาฮินดู ไศวนิกาย เป็นศาสนสถานที่ตั้งอยู่บนเขาอาจเป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญระดับชุมชน แต่เป็นปราสาทที่สร้างไม่เสร็จ ในช่วงปลายสมัยนครวัดที่หลังจากนั้น ได้มีการเปลี่ยนศาสนาเป็นมหายาน

ปราสาทโดนตวล

รูปที่ ๒๔ ปราสาทโดนตวล

ปราสาทโดนตวล (รูปที่ ๒๔) ตั้งอยู่ในเขตบ้านภูมิซรอล ตำบลเสาชังชัย อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งอยู่ริมหน้าผาบนเขาโดนตวลที่อยู่ถัดจากเขาสัตตะโสสมไปทางทิศตะวันออกของเขาวัดพระวิหาร

ประวัติความเป็นมา กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนปราสาทโดนตวล เป็นโบราณสถานของชาติ เมื่อ

พ.ศ. ๒๔๗๘ และได้มีการขุดแต่งและบูรณะเรียบร้อยแล้ว (กรมศิลปากร. ๒๕๓๙) ที่ปราสาทแห่งนี้ได้พบหลักฐานสำคัญของ คือ จารึกที่กรอบประตูทางเข้าปราสาท ระบุมหาศักราช ๙๒๔ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๑๕๔๕ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายในการครองราชย์ของพระเจ้าอู่ไทยทิยวรมันที่ ๑ ต่อรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ มีเนื้อความกล่าวถึง การออกคำสั่งโดยพระบรมบพิตรให้ประกาศจับข้าทาสที่หนีไปพร้อมทั้งระบุโทษผู้ละเลยต่อหน้าที่ที่ไม่เผยแพร่คำประกาศ (ชะเอม แก้วคล้าย. ๒๕๔๔ : ๙๙-๑๐๑)

แผนผังของปราสาท

จัดเป็นปราสาทขนาดเล็กที่มีปราสาทหลังเดียวเป็นประธาน ปราสาทก่อด้วยศิลาแลงผสมกับอิฐ กรอบประตูหน้าต่างเป็นหินทราย ศาสนสถานหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปัจจุบันไม่ปรากฏแนวกำแพงหรือระเบียงคดเหลืออยู่ ด้านหน้าปราสาทประธานมีอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่เหลือเฉพาะส่วนฐานกับเสา ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน มีบรรณาลัย ๑ หลัง ทางด้านทิศตะวันตกของปราสาทประธาน ยังมีฐานศิลาแลงก่อเป็นฐานเตี้ยรูปสี่เหลี่ยม ๑ ฐาน ด้านทิศตะวันออกของปราสาทประธาน มีสระน้ำซึ่งอยู่ประมาณ ๕๐ เมตร สระน้ำในปัจจุบันมีสภาพเป็นคันดิน และนอกจากนี้ทางด้านทิศใต้ในบริเวณหน้าผายังปรากฏร่องรอยของแหล่งตัดหินด้วยที่สันนิษฐานว่าเป็นส่วนหนึ่งที่น่าไปสร้างปราสาทพระวิหาร

รูปแบบศิลปกรรมของปราสาทประธาน

รูปที่ ๒๕ ปราสาทโดนตวล

ปราสาทประธาน (รูปที่ ๒๕) มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุม แสดงให้เห็นถึงงานที่สร้างขึ้นไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ส่วนฐานและเรือนธาตุก่อด้วยศิลาแลงจนถึงเหนือช่องประตู ถัดขึ้นไปผนังด้านบนและส่วนยอดของปราสาทก่อด้วยอิฐฉนเรียบ ส่วนบนเหนือเรือนธาตุเป็นเรือนซ้อนชั้นตามแบบปราสาทเขมร ตามปกติจะมี ๕ ชั้น แต่ปัจจุบันเหลือเพียง ๔ ชั้น ได้พบชิ้นส่วนของยอดปราสาทที่สลักจากหินทรายตกอยู่ด้านล่าง ปราสาทประธานมีประตูทางเข้าทางด้านทิศตะวันออก อีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอก ภายในห้องครรภคฤหะยังปรากฏฐานตั้งรูปเคารพตั้งอยู่ แต่ไม่มีรูปเคารพใดๆ แล้ว

ปราสาทโดนตวล ไม่พบหลักฐานงานศิลปกรรมใด จำพวก ทับหลัง หน้าบันหรือลวดลายประดับ ที่จะนำมากำหนดอายุได้เลย สิ่งที่พอจะใช้เป็นข้อสันนิษฐานได้ คือ ส่วนขอชั้นแต่ละชั้นยังตั้งสูงและมีพื้นที่ว่างที่มุมอยู่มากพอสมควร จึงสันนิษฐานว่าส่วนที่ประดับที่มุมน่าจะเป็นปราสาทจำลองมากกว่านาคปัก ซึ่งปราสาทจำลองนี้ พบอยู่ในวัฒนธรรมเขมรตั้งแต่เมื่อแรกรับอารธรรมอินเดียจนมาถึงปลายสมัยบาปวนตอนปลายราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ หลังจากนั้นจึงพัฒนามาเป็นนาคปักในช่วงปลายสมัยบาปวนและนิยมอย่างมากในสมัยนครวัดเรื่อยมา ส่วนนี้เองที่เป็นส่วนสนับสนุนว่า

ปราสาทหลังนี้น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงก่อนสมัยบาปวนซึ่งสอดคล้องกับจารึกที่ปรากฏอยู่คือในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ (ศักราชชัย สายสิงห์. ๒๕๕๖ : ๒๙-๓๐)

รูปที่ ๒๖ ฐานตั้งรูปเคารพ ภายในปราสาทโดนตวล

ด้านหน้าปราสาทประธานมีอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นอาคารโถงที่ก่อสร้างต่อออกมาจากตัวปราสาท คงสร้างขึ้นพร้อมกับปราสาทประธาน เหลือเพียงพื้นและเสาตั้งอยู่ ที่สำคัญ คือ ที่ประตูช่องกลางมีจารึกที่กรอบประตูหินทรายทั้งสองด้าน ส่วนหลังคาคงเป็นทรงจั่วและเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง เพราะได้พบร่องรอยรูเสียบไม้โครงสร้างของ

หลังคา อาคารหลังนี้คงใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา คือ ส่วนของมณฑปนั่นเอง

ข้อสันนิษฐานเรื่องศาสนสถานแห่งนี้ ด้วยภายในปราสาทพบหลักฐานฐานตั้งรูปเคารพ (รูปที่ ๒๖) ซึ่งน่าจะเป็นฐานโยนิ ที่ตั้งคิเวลิงค์ ดังนั้นศาสนสถานแห่งนี้ น่าจะสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดู ไศวนิกาย สอดคล้องกับจารึกที่อยู่ในสมัยบาปวน และปราสาทพระวิหาร ที่เป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดูและอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน

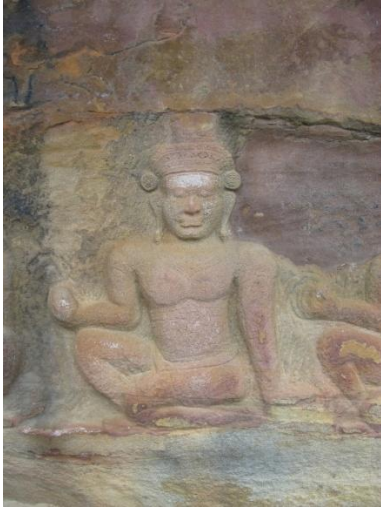
ผามออีแดง

รูปที่ ๒๗ ประติมากรรมรูปบุคคลที่ผามออีแดง กลุ่มที่ ๑

ผามออีแดง (รูปที่ ๒๗) เป็นแหล่งงานศิลปกรรมที่มีประติมากรรมสลักอยู่ที่หน้าผา เรียกว่า ผามออีแดง อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติเขาพระวิหาร ตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ งานศิลปกรรมที่ผามออีแดง เป็นประติมากรรมรูปบุคคล แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่มแรกเป็นประติมากรรมนูนต่ำรูปบุคคลนั่งเรียงกัน ๓ คน กลุ่มที่ ๒ เป็นรูปร่างหรือโคลน เป็นร่อง

รูปบุคคล มีนาคปรก และมีสัตว์ประกอบอยู่ทั้ง ๒ ข้าง ในที่นี้ขอกล่าวเฉพาะประติมากรรมกลุ่มที่ ๑ เพราะกลุ่มที่ ๒ เป็นเพียงเส้นร่างเท่านั้นไม่ได้แสดงรายละเอียดทางศิลปะแต่ประการใด

รูปที่ ๒๘ ประติมากรรมรูปบุคคลที่สวมอโศก
รูปบุรุษ

กลุ่มที่ ๑ เป็นภาพสลักนูนต่ำรูปบุคคล ๓ คนในท่านั่งชัน
เข้าเรียงกัน ประติมากรรมมีความสูงระหว่าง ๘๕-๙๑
เซนติเมตร ทั้งหมดน่าจะเป็นเทพเพราะมีการทรงเครื่อง โดย
มีองค์กลางเป็นรูปบุรุษและทั้ง ๒ ข้างเป็นสตรีนั่งขนบ การ
นุ่งผ้า บุรุษนุ่งผ้าแบบสมพตที่มีขอบเอวเป็นสันขึ้นมา อยู่ในท่า
นั่งชันเข้าขวาขึ้น พบพระซงฆ์ซ้ายขนานกับพื้น พระกรขวา
วางพาดบนพระซงฆ์ขวา และยกข้อพระกรขึ้น ในพระหัตถ์ถือ
สิ่งของรูปคล้ายแส ส่วนพระกรซ้ายท้าวอยู่กับพื้น สวมเทริด
และมีมงกุฎทรงกระบอกอยู่เหนือเศียร มีการตัดดอกไม้ที่พระ
กรรณทั้ง ๒ ข้างและสวมกุนทล (ตุ้มหูห้อย) มีร่องรอยของ
หนวดเคราที่คาง นอกจากนี้ยังมีการประดับเครื่องทรงอื่นๆ
ได้แก่ กรองคอ (สร้อยคอ) พาหุรัด (กำไลต้นแขน) และที่

สำคัญคือ รัตอกหรือทรพันระ ซึ่งพบไม่มากนักในศิลปกรรมเขมร (รูปที่ ๒๘)

ส่วนประติมากรรม ด้านข้าง ๒ องค์เป็นเทวสตรี เพราะมีพระถัน สวมศิริภรณ์ทรงเทริดและ
มีมงกุฎ (สวมเครื่องประดับศีรษะรัตเกล้าผมสูง) มีการประดับดอกไม้ที่พระกรรณและสวมกุนทล รูป
สลักสตรีด้านขวามือของภาพบุรุษนั่งชันเข้าหันมาทางบุรุษ ส่วนพระพักตร์และเครื่ององค์ท่อนบนสลัก
เสร็จแล้ว และส่วนล่างของลำตัวยังสลักยังไม่แล้วเสร็จ ยกพระกรขวาขึ้นวางไว้ที่พระซงฆ์ พระกรซ้าย
ท้าวลงกับพื้น ส่วนสตรีเบื้องซ้ายของบุรุษ นั่งในท่าท้าวแขนและหันเข้าหาบุรุษเช่นเดียวกับองค์เบื้อง
ขวา ในพระหัตถ์ขวาคลายกับถือแส

ประติมากรรมรูปบุคคลในกลุ่มนี้ไม่ได้แสดงลักษณะหรือสัญลักษณ์ โดยเฉพาะท่าทางหรือ
สิ่งของที่ถืออยู่ในพระหัตถ์ชัดเจนว่าเป็นสัญลักษณ์ของเทพหรือเทวสตรีองค์ใด โดยมีข้อสันนิษฐานไว้
หลายความคิดเห็น เช่น ข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ฌอง บวสเชอเลียร์ ผู้เชี่ยวชาญศิลปะเขมร
สันนิษฐานไว้ว่า รูปบุรุษเป็นรูปท้าวกุเวร หนึ่งในจตุรหาราชซึ่งประจำทิศเหนือ เนื่องจากมีดอกไม้ตัด
สองข้างหูตามแบบอสูร ซึ่งท้าวกุเวรเป็นใหญ่ในหมุยักษ์ (Jean Boisselier. 1966 : 297-298 et PL.
L. 1) แต่ก็มีผู้แย้งว่า การการตัดดอกไม้ไม่ได้หมายถึงอสูรทั้งหมดเพราะมีอสูรที่ไม่ตัดดอกไม้ก็มี และ
กล่าวว่าการอสูรหน้าจะมีเขี้ยวแต่ในนี้ไม่มี (ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ๒๕๓๖ : ๕๖๔) จึงสันนิษฐานว่า
ประติมากรรมดังกล่าวน่าจะหมายถึงพระอิศวรซึ่งประทับอยู่ตรงกลางและด้านขวาพระอิศวรน่าจะ
เป็นพระอุมาและด้านขวาเป็นพระคงคา แม้จะพบว่ารูปบุคคลไม่มีพระเนตรที่ ๓ (ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุข
สวัสดิ์. ๒๕๓๖ : ๕๖๕)

โดยสรุป คือ ยังไม่สามารถแปลความได้ชัดเจนว่าบุคคลทั้ง ๓ คือใครและสร้างขึ้นเพื่อ
วัตถุประสงค์ใด ถ้าเป็นพระอิศวรก็น่าจะมีสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุด เช่น พระจันทร์เสี้ยว พระเนตรที่ ๓
แต่ในนี้ไม่มีปรากฏ จึงเห็นว่าถ้าอาจเป็นตามความคิดเห็นของศาสตราจารย์ ฌอง บวสเชอเลียร์ ที่ว่า

เป็นท้าวจตุโลกบาล คือใช้ในความหมายของเทพผู้พิทักษ์ปกปักรักษา ซึ่งก็น่าจะมีความเป็นไปได้ว่าเป็นผู้ดูแล ปกปักรักษาดินแดนและผู้คนแถบนี้

ลักษณะรูปแบบศิลปกรรม จัดอยู่ในแบบเกาะแกร์ ที่ชอบทำรูปบุคคลที่มีขนาดใหญ่ เครื่องศิราภรณ์ที่เป็นเทริด ประดับด้วยลายจำพวกลายดอกสี่กลีบ และมีมงกุฎทรงกระบอกซึ่งลักษณะการสวมเทริดแบบนี้มีปรากฏในสมัยนครวัดเช่นเดียวกัน แต่ในสมัยนครวัดจะมีมงกุฎทรงกรวย นอกจากนี้ยังมีลักษณะที่สำคัญของสมัยเกาะแกร์คือการทำสายอุทรพันธะ (รัดอก) จึงสรุปไปได้ประติมากรรมกลุ่มนี้อยู่ในสมัยเกาะแกร์ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ (Jean Boisselier. 1966 : 247-248) สอดคล้องกับหลักฐานว่าบริเวณใกล้ๆ กันนี้มีปราสาทโดนตวลและปราสาทพระวิหาร ที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน และจากหลักฐานจารึกที่พบที่ปราสาทพระวิหารก็กล่าวว่ามีจารึกที่เก่าสุดแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ เช่นเดียวกัน

ปราสาทพระวิหาร

ที่ตั้ง

รูปที่ ๒๙ ปราสาทพระวิหาร ภาพถ่ายทางอากาศ

ที่มา : วารสาร สารคดี

ปราสาทพระวิหาร (ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ๒๕๕๖) ตั้งอยู่บนเขาพระวิหาร เทือกเขาพนมดงรัก บ้านภูมิซร้อ ตำบลบึงมะลู อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ (รูปที่ ๒๙) เฉพาะส่วนของปราสาทพระวิหาร ภายหลังศาลโลกตัดสินแล้วในปัจจุบัน อยู่ในเขตจังหวัดพระวิหาร (Preah Vihear) ประเทศกัมพูชา

ปราสาทพระวิหารเป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดูในลัทธิไศวนิกาย ตามหลักฐานที่กล่าวในศิลาจารึกปรากฏชื่อปราสาทพระวิหารคือ “ศรีศิขเรศวร” หมายถึงภูเขาแห่งพระผู้เป็นใหญ่ซึ่งหมายถึงพระอิศวร ในจารึกยังกล่าวถึงการสถาปนาศิวลึงค์ (George Coedès. 1954 : 264) ยังปราสาทประธาน และรูปสลักที่หน้าบันของมณฑปปราสาทประธานยังเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระอิศวรคือพระศิวะนาฏราช

จารึกพบที่ปราสาทพระวิหาร

รูปที่ ๓๐ จารึกที่กรอบประตูทางเข้าด้านทิศเหนือ โคปุระที่ ๔ ปรากฏพระนามศรีสุริยวรมันที่ ๑ และกล่าวถึงบุคคลสำคัญคือ ศรีสุกรมา กัมเสตจ

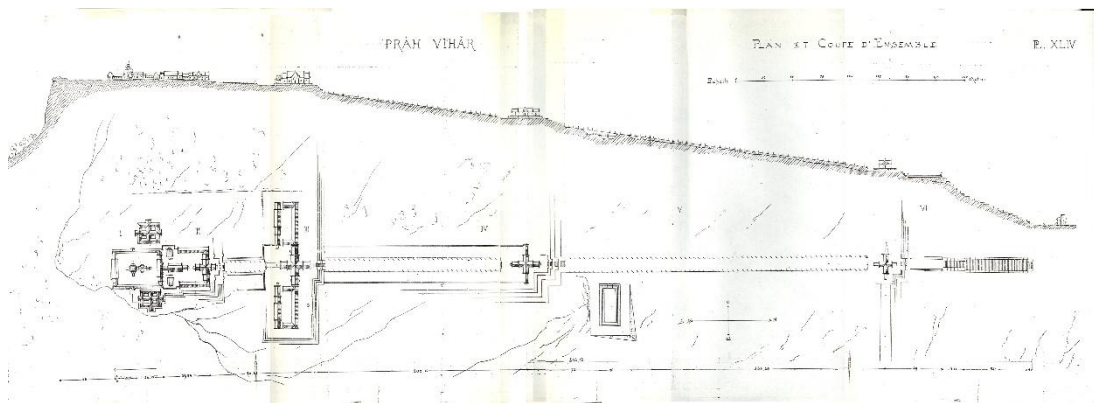
บริเวณปราสาทพระวิหารพบจารึกจำนวนหลายหลัง จารึกหลักที่มีอายุเก่าที่สุด คือ จารึกภาษาสันสกฤต พ.ศ. ๑๔๓๖ ที่มีเนื้อหากล่าวถึงตระกูลมารดาของ “ศิวิศักติ” เป็นเครื่องญาติของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ แห่งอาณาจักรกัมพูชา (รูปที่ ๓๐) จึงสันนิษฐานว่าบริเวณปราสาทพระวิหารนี้น่าจะมีชุมชนอยู่อาศัยมาก่อนหน้านี้แล้วและสืบทอดกันต่อมา

(Abel Bergaigne. 1893 : 525-544) ส่วนจารึกที่สำคัญที่สุด ได้แก่ จารึกที่กรอบประตู ของโคปุระชั้นที่ ๔ ที่กล่าวถึงชื่อผู้สร้างปราสาทคือ พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ระบุ พ.ศ. ๑๕๘๑ (ซเซอม แก้วคล้าย. ๒๕๕๐ : ๓๕) จารึกด้วยภาษาสันสกฤตและภาษาขอม ซึ่งจากจารึกดังกล่าวนี้วิเคราะห์ร่วมกับงานศิลปกรรมแล้วพบว่าเป็นช่วงระยะเวลาเดียวกัน ปราสาทพระวิหารจึงจัดอยู่ในศิลปะเขมรสมัยบาปวน ในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ (ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. ๒๕๓๕ : ๕) นอกจากนี้ยังมีจารึกหลักอื่นๆ ที่กล่าวถึงและมีความเกี่ยวข้องกับปราสาทพระวิหาร เช่น จารึกหลักที่ K. ๓๘๐ กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ได้นำศรีภัทรเรศวร หรือศิวิลิ่งค์ มาประดิษฐานยัง “ศรีศิขเรศวร” หรือที่ปราสาทพระวิหาร โดยในปี พ.ศ. ๑๕๖๑ พระองค์ได้สถาปนาศาสนสถานในลัทธิไศวนิกาย (สถาปนาศิวิลิ่งค์) ขึ้นในดินแดนต่างๆ จำนวน ๔ แห่ง ได้แก่ สุริยวรมศวรรค์แรกประดิษฐานแห่งแรกที่ “ชัยเกษตร” (ปราสาทบาเส็ท) ในเมืองพระตะบอง และอีก ๓ แห่ง ได้แก่ ศรีศิขเรศวร (ปราสาทพระวิหาร) แห่งที่ ๑ คือ อีสานตีระละ (ไม่ทราบชื่อปราสาท) และแห่งที่ ๓ คือ ศุรยทริ (ปราสาทพนมจิชอร์) จากจารึกดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าวัตถุประสงค์ของการสร้างปราสาทพระวิหารแห่งนี้ก็เพื่อประดิษฐานศิวิลิ่งค์ องค์ดังกล่าว

ในบรรดาจารึกที่พบที่ปราสาทพระวิหารหลักที่มีความสำคัญที่สุดที่กล่าวถึงผู้สถาปนาปราสาทได้แก่ จารึกที่กรอบประตูที่โคปุระที่ ๔ ทั้ง ๒ ข้าง จารึกด้านขวาของประตู (เมื่อหันหน้าเข้าหาปราสาทประธาน) คือหลักที่ K. ๓๘๒ ปรากฏพระนามศรีสุริยวรมันที่ ๑ และกล่าวถึง ศรีสุกรมา กัมเสตจ (กำมะสะเตจ) เป็นผู้ที่ทำคุณงามความดีต่อปราสาท ได้จัดทำรั้วถวาย พระกัมรเตงชะคัต ศรีศิขริศวร และพระกัมรเตงชะคัต ศรีวิฤทเธศวร (ปัจจุบันคือปราสาทสระกำแพงใหญ่) (ก่องแก้ว วีระประจักษ์. ๒๕๕๑ : ๔) มีการบันทึกประวัติราชวงศ์ของกษัตริย์กัมพูชา ประวัตติ กัมรเตงชคตศรีศิขเรศวร และกัมรเตงชคตศรีพทเธศวร ลงบนแผ่นศิลา นอกจากนี้ยังกล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ทรงตอบแทนความภักดีของศรีสุกรมา กัมเสตจ ด้วยการพระราชทานพระราชทรัพย์และหมู่บ้านวิเฑาะแก่ศรีสุกรมา กัมเสตจ และให้เปลี่ยนชื่อเป็น กุรุเกษตร.....” (ก่องแก้ว วีระประจักษ์. ๒๕๕๑ : ๔ และซเซอม แก้วคล้าย. ๒๕๕๐ : ๓๑.)

ข้อมูลจากจารึกแสดงว่าบริเวณปราสาทพระวิหารมีการสร้างศาสนสถานแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ ส่วนหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันจากจารึกสอดคล้องกับหลักฐานทางศิลปกรรมเช่นรูปแบบปราสาท แผนผังและลวดลาย มีอายุตรงกันคือมีการเริ่มก่อสร้างแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ แห่งอาณาจักรกัมพูชา และน่าจะมีการสร้างเพิ่มเติมเรื่อยมาจนถึงในสมัยนครวัด ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗

แผนผัง (รูปที่ ๓๑)

รูปที่ ๓๑ แผนผังและรูปด้านปราสาทพระวิหาร

ที่มา: Henri Parmentier. *L'art Kmer classique.*

ปราสาทเขาพระวิหารจัดเป็นศาสนสถานที่ตั้งอยู่บนภูเขา มีแผนผังแบบวิ้งเข้าหาจุดศูนย์กลาง วางตัวตามแนวเหนือใต้ โดยตัวปราสาทและทางขึ้นหันหน้าไปทางทิศเหนือ มีทางขึ้นจากบริเวณด้านล่างคือด้านทิศเหนือไปยังตัวปราสาท มีเสนาียงเรียงหรือนางจรัลปักตลอดเส้นทางคู่ขนาด กับ มีสะพานนาครีที่ทำเป็นตัวนาคทอดยาวตลอดเส้นทางเป็นช่วงๆ และแต่ละช่วงที่มีการยกระดับขึ้นที่สูงเพื่อจะผ่านไปอีกระดับหนึ่งจะมีซุ้มประตูทางเข้า เป็นระยะๆ เรียกว่า “ซุ้มประตูทางเข้า” หรือ “โคปุระ” จนไปถึงจุดสูงสุดคือตัวปราสาทประธาน ซึ่งที่ปราสาทเขาพระวิหารนี้จะมีโคปุระถึง ๕ แห่ง (รูปที่ ๓๒)

แผนผังปราสาทประธาน

แผนผังของปราสาทประธาน คือส่วนสำคัญที่สุดประกอบด้วยตัวปราสาทประธาน ล้อมรอบด้วยระเบียงคด ซึ่งมีซุ้มประตูทางเข้าหรือโคปุระที่ ๑ อยู่ทางด้านหน้าคือทิศเหนือซึ่งมีเพียงแห่งเดียว ด้านอื่นๆ ไม่มีทางเข้า ตามปกติแล้วปราสาทในวัฒนธรรมเขมรหรืออินเดียมักจะมีโคปุระที่ระเบียงคดทั้ง ๔ ด้านหรืออย่างน้อย ๒ ด้าน แต่ด้วยเหตุที่ปราสาทพระวิหารมีเพียงแห่งเดียวอาจเนื่องด้วยภูมิประเทศบังคับที่ตั้งอยู่บนยอดสุดของภูเขาด้านอื่นๆ จะเป็นหน้าผาชันทั้งหมด

รูปที่ ๓๒ โคปุระที่ ๒

ภายในขอบเขตของ
ระเบียงคดอันเป็นที่ตั้งของ
ปราสาทประธาน มีเพียง
ปราสาทประธานเท่านั้นไม่มีสิ่ง
ปลูกสร้างอื่นใด องค์ปราสาท
ประธานเป็นปราสาทขนาดเล็ก
ปัจจุบันอยู่ในสภาพพังทลายลง
เหลือเฉพาะส่วนฐาน ซึ่งเป็น
ปราสาทแบบหลังเดี่ยว มีมณฑป
ที่ทำพิธีกรรมทางศาสนาอยู่
ด้านหน้า โดยมีส่วนที่เชื่อมต่อ

ระหว่างปราสาทประธานกับมณฑปเรียกว่า อंत्रาละ

การที่ศาสนสถานตั้งอยู่บนเขาจึงถือว่าตัวภูเขาเองเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาส
ในตัวเองอยู่แล้ว การทำบันไดที่มีสะพานนาคคือสะพานสายรุ้งที่เชื่อมจากโลกมนุษย์ขึ้นสู่โลกสวรรค์
ปัจจุบันปราสาทประธานอยู่ในสภาพพังทลายลงมาเหลือเฉพาะส่วนที่เป็นมณฑปด้านหน้าเท่านั้น

รูปแบบศิลปกรรมปราสาทพระวิหาร (รูปที่ ๓๓)

รูปที่ ๓๓ ปราสาทประธาน ตัวปราสาทพังทลายเหลือเฉพาะมณฑปด้านหน้า

ปราสาทพระวิหารจัด
อยู่ใน ศิลปะสมัยบาปวน ในช่วงกลาง
ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ซึ่ง
สัมพันธ์กับหลักฐานจากจารึกที่
กล่าวถึงผู้สร้างคือพระเจ้าสุริยวรมันที่
1 ร่วมสมัยกับปราสาทที่พบใน
ประเทศกัมพูชา คือปราสาทบาเสธ
ปราสาทพนมจิชอร์ และปราสาทวัด
เอก โดยมีระเบียงของแผนผังเป็น
แบบเดียวกันคือ ปราสาทประธาน

เชื่อมต่อด้วยมณฑป ล้อมรอบด้วยระเบียงคดและมีโคปุระ โดยส่วนหนึ่งมีการสร้างสืบเนื่องมาจาก
ศิลปะที่มีมาก่อน มีการสร้างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยบาปวน และยังมีบางส่วนที่เป็นอาคารสมัยนครวัด
จากการศึกษารูปแบบปราสาท พัฒนาการของแผนผังและที่สำคัญคือพัฒนาการของลวดลายต่างๆ
สันนิษฐานว่าปราสาทพระวิหาร สร้างขึ้นในระยะเวลาที่ไม่ต่างกันมากนัก อยู่ในสมัยของพระเจ้าสุ
ริยวรมันที่ ๑ ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๖ (วรรณวิภา สุนด์ตา. ๒๕๕๒ : ๙๙ และ ๑๐๖-๑๒๖).

แผนผัง

ปราสาทพระวิหารเป็นศาสนสถานที่ตั้งอยู่บนภูเขา มีแผนผังแบบวงแหวนเข้าสู่หาจุดศูนย์กลาง โดยเริ่มตั้งแต่พื้นที่ราบไหล่เขาขึ้นไปยังส่วนยอด มีบันไดทางขึ้น มีสะพานนาครหรือสะพานรุ่งบริเวณทางขึ้น และมีโคปุระหลายชั้น จนไปถึงตัวปราสาทประธาน ซึ่งปราสาทประธานมีขนาดเล็ก ด้านหน้าเป็นมณฑปที่ประกอบพิธีกรรมเชื่อมต่อกับอันตาละ มีระเบียงคดล้อมรอบ มีโคปุระหรือทางเข้าศาสนสถาน ซึ่งจากแผนผังปราสาทเป็นรูปแบบที่พบใน ศิลปะสมัยบาปวนทั่วไป กำหนดอายุได้อยู่ในช่วงประมาณกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จัดอยู่ในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับปราสาทที่พบในประเทศไทย เช่น ปราสาทสตอกกอกธม ปราสาทพนมวัน ปราสาทตาเมือนธม

ด้วยเหตุที่ปราสาทประธานพังทลายลงมาแล้วและยังไม่ได้รับการบูรณะ จึงไม่สามารถศึกษาส่วนยอดที่เป็นเรือนชั้นซ้อนได้ ศึกษาได้เพียงส่วนที่เหลืออยู่ ได้แก่ ทับหลังของส่วนปราสาทประธาน และทับหลังของมณฑปที่ยังเหลือหลักฐานครบทั้งหมดทุกด้าน ทับหลังที่ปราสาทประธานและมณฑปยังเหลืออยู่ที่เดิม ๔ แห่งได้แก่ หน้าบันของมณฑปด้านหน้า (ทิศใต้ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก) และอีกแห่งหนึ่งอยู่ที่มุขด้านหลัง (ทิศตะวันตก) ทับหลัง ๓ แห่งแรกจัดเป็นศิลปะสมัยบาปวนอย่างแท้จริง ส่วนที่มุขด้านหลังมีลักษณะคล้ายกับทับหลังในสมัยเกลียงหรือคลัง (ครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๖) น่าจะเป็นงานที่ย้อนกลับไปทำตามแบบเดิม จากรูปแบบศิลปกรรมของของทับหลังดังกล่าวจึงเป็นตัวกำหนดได้ว่าตัวปราสาทประธานน่าจะเป็นงานที่สร้างขึ้นในสมัยบาปวน ตรงกับจารึกที่ปรากฏในราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ทั้งนี้ได้พิจารณาร่วมกับศิลปกรรมอื่น ๆ ที่พบ เช่น ลักษณะของประติมากรรมเล่าเรื่อง เครื่องแต่งกาย ทรงผม ลักษณะของนาค ที่เป็นนาคเศียรโลน รวมทั้งลวดลายประดับตามเสาดัดผนังและกรอบซุ้มที่นิยมทำลายก้านต่อดอก ล้วนเป็นงานที่พบมากในสมัยบาปวนทั้งสิ้น

รูปที่ ๓๔ ทับหลังที่มณฑปปราสาทประธาน ลักษณะเฉพาะของลวดลายทับหลังในศิลปะสมัยบาปวน

ทับหลังที่ ปราสาทประธาน ปราสาทพระวิหารจัดอยู่ในศิลปะแบบบาปวน (รูปที่ ๓๔) ที่มีลักษณะสำคัญคือ มีหน้ากาลอยู่ตรงกึ่งกลางขีดขอบด้านล่าง หน้ากาลคายท่อนพวงมาลัยออกมาทั้ง ๒ ข้าง มีมือมายึดท่อนพวงมาลัยไว้ เหนือหน้ากาลนิยมมีรูปเล่าเรื่องขนาดเล็ก ๆ ประดับอยู่ ทับหลังที่อยู่ในตำแหน่งสำคัญจะสลักรูปเล่าเรื่องของเทพเจ้าองค์สำคัญไว้ แต่ที่พบโดยทั่วไปแล้วจะเป็นรูปเทพประจำทิศ ทำเป็นรูปบุคคลนั่งชันเข่าเหนือ

สัตว์ที่เป็นพาหนะของเทพแต่ละองค์ ส่วนเหนือและใต้ท่อนพวงมาลัยจะเป็นลายใบไม้ ด้านบนใบไม้จะแยกไปคนละทาง ด้านล่างเป็นใบไม้ม้วนเข้าหากัน ลักษณะนี้เป็นรูปแบบของศิลปะสมัยบาปวน กำหนดโดยพบที่ปราสาทบาปวน (Jean Boisselier. 1966 : 154) ในเมืองพระนคร ของประเทศกัมพูชา

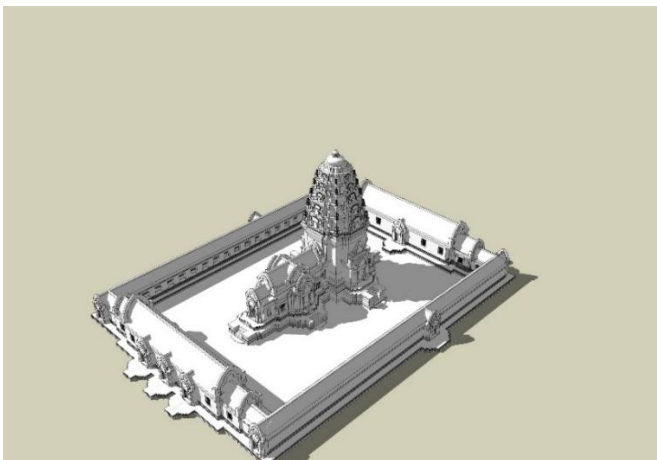
นอกจากลักษณะลวดลายของทับหลังที่ใช้ในการกำหนดอายุแล้วยังมีงานศิลปกรรมอื่นๆ ที่ใช้ประกอบ เช่น ประติมากรรมรูปบุคคล นาค และลวดลายประดับส่วนต่าง ๆ เช่น กรอบหน้าบัน เสาประดับกรอบประตู ซึ่ง ลักษณะของงานศิลปกรรมและลวดลายทั้งหมดเป็นลวดลายที่พบอยู่ในศิลปะบาปวนทั้งสิ้น เช่น ประติมากรรมรูปบุคคลที่มีหน้าตาและเครื่องทรงแบบบาปวน ที่มีลักษณะเด่น คือ การนุ่งผ้าที่ขอบผ้าข้างด้านหน้าจะเว้าลงมาอยู่ใต้พระนาภีส่วนด้านหลังจะสูงขึ้นมาถึงกึ่งกลางหลัง บุรุษจะนุ่งแบบสมพตสัน ส่วนสตรีจะนุ่งยาวถึงข้อพระบาท ทรงผมมักเป็นเส้นและเกล้าเป็นมวยและมีพวงอุษะมารัดมวยผมไว้ ยังไม่มีการสวมเทริด (กระบังหน้า) หรือมงกุฏ เพราะถ้ามีการสวมเทริดและมงกุฏแล้วจะจัดเป็นศิลปะสมัยนครวัด พระพักตร์จะนิยมทำพระหนุเป็นร่อง ตัวอย่างคือประติมากรรมเล่าเรื่องที่หน้าบันของมณฑป ปราสาทประธาน ที่เป็นเรื่องพระศิวะนาฏราช องค์พระศิวะจะมีรูปแบบทางศิลปกรรมในสมัยบาปวนอย่างแท้จริง

รูปที่ ๓๕ ลักษณะของนาคเศียรโล้น แบบบาปวน
นาคปลายกรอบซุ้มหน้าบัน โคปุระที่ ๒

ประติมากรรมอื่นๆ ที่นิยมใช้ในการกำหนดอายุ ได้แก่ นาค ที่กรอบซุ้มหรือกรอบหน้าบัน (รูปที่ ๓๕) ลักษณะของนาคที่จัดไว้ในสมัยบาปวน ซึ่งที่ปราสาทพระวิหารแห่งนี้นาคยังเป็นแบบบาปวนอยู่ คือ นาคที่ยังไม่มีเครื่องทรง ที่นิยมเรียกว่านาคเศียรโล้น ซึ่งจะใช้ในการแบ่งงานศิลปกรรมระหว่างสมัยบาปวนกับสมัยนครวัด กล่าวคือในสมัยนครวัดนาคจะมีเครื่องทรงคือมีเทริด (กระบังหน้า) และมงกุฏแล้ว

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าปราสาทพระวิหารคือศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์ในลัทธิไศวนิกาย

รูปที่ ๓๖ รูปทรงสันนิษฐาน ปราสาทประธาน
ที่มา : ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม

จารึกที่กล่าวถึง “ศรีศิขเรศวร” ซึ่งหมายถึงภูเขาแห่งพระผู้เป็นใหญ่ซึ่งหมายถึงพระอิศวร (ผู้เป็นใหญ่แห่งเขาไถลาส) (รูปที่ ๓๖) นอกจากนี้ในจารึกหลายหลักยังกล่าวถึงการสถาปนาคิวงสิงค์ อันเป็นรูปเคารพแทนองค์พระอิศวร ณ ศาสนสถานแห่งนี้ หลักฐานดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่าศาสนสถานแห่งนี้เป็นศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์

ในลัทธิไศวะนิกายที่มีการบูชาพระอิศวร เป็นเทพสูงสุด ดังนั้นจึงเชื่อว่าภายในห้องกรรมภุหะ ซึ่งเป็นห้องในปราสาทประธานจะต้องประดิษฐานศิวลึงค์ ไว้ แต่ในปัจจุบันตัวปราสาทประธานอยู่ในสภาพพังทลายยังไม่สามารถเข้าไปดูภายในได้ว่ายังมีศิวลึงค์ อยู่หรือไม่ นอกจากศิวลึงค์แล้วโดยทั่วไปในมณฑลจะมีประติมากรรมรูปโค (โคนนท) ซึ่งเป็นพาหนะของพระอิศวรประดิษฐานอยู่ ลักษณะเดียวกับที่พบที่ปราสาทหินพนมรุ้ง ซึ่งยังมีทั้งศิวลึงค์และโคปรากฏอยู่

ตามบันทึกของนักวิชาการ ได้กล่าวว่ามี การค้นพบ ประติมากรรมและชิ้นส่วนของงานสถาปัตยกรรมหลายชิ้นที่เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงว่าเป็นปราสาทที่สร้างขึ้นในลัทธิและศาสนาใด เช่น ได้พบ ศิวลึงค์ พระคเณศ เทวรูปยืน และปราสาทจำลองบริเวณมณฑลของปราสาทประธาน (ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ๒๕๓๖ : ๑๕๙) แต่ปัจจุบันไม่ปรากฏหลักฐานแล้ว ดังนั้นข้อสันนิษฐานเรื่องการสร้างปราสาทเพื่อลัทธิใดทางศาสนา จึงใช้หลักฐานจากจารึกและเรื่องราวของประติมากรรมระดับปราสาทเป็นหลัก ที่ปราสาทประธานจึงมีเพียงประติมากรรมเล่าเรื่องที่หน้าบันของมณฑลเพียงแห่งเดียวที่เป็นหลักฐานสนับสนุนได้ คือ เป็นรูปเล่าเรื่อง พระศิวนาฏราช หมายถึง พระอิศวรทรงพ้อนรำ (ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. ๒๕๓๕ : ๔)

รูปที่ ๓๗ พระศิวนาฏราช หน้าบัน มณฑลปราสาทประธาน

สำหรับประติมากรรมรูปพระศิวนาฏราช คือ การพ้อนรำของพระอิศวร ในศาสนาฮินดูถือว่าถือเป็นการสร้างและการล้างโลกพร้อมกัน ถ้าหากพระองค์ทรงพ้อนรำด้วยท่าที่เหมาะสมโลกก็จะอยู่เย็นเป็นสุข แต่ถ้าพระองค์ทรงพ้อนรำในท่าที่รุนแรงโลกก็จะเกิดภัยพิบัติ สำหรับรูปพระศิวนาฏราชที่ปราสาทพระวิหารแห่งนี้ เป็นพระอิศวรสิบกรทรงพ้อนรำเหนือศีรษะข้าง

(รูปที่ ๓๗) ถือว่าไม่เคยพบมาก่อนในศิลปะอินเดียและในศิลปะเขมร ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นช่างขอมต้องการผสมผสานรูปแบบพระอิศวรพ้อนรำกับเรื่องพระอิศวรประหารอสูรรูปช้างหรือคชาธารสูร (ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. ๒๕๓๕ : ๔) และมีข้อสันนิษฐานในภายหลังว่าน่าจะเป็นเรื่องของพระศิวะที่เรียกว่า “คเชนตกะ” เกิดขึ้นภายหลังจากที่พระอิศวรทรงพ้อนรำทันทีภายหลังการปราบอสูรรูปช้างแล้ว ในพระหัตถ์ทรงถือวีณา ตรีศูล และศีรษะมนุษย์ เบื้องล่างมีบุคคลปรากฏอยู่ ๒ คน สันนิษฐานว่าอาจหมายถึงพระวิษณุและนางกาไรกาลัมเมยาร์ ซึ่งถือเป็นสาวกของพระอิศวร ซึ่งภาพเล่าเรื่องแบบนี้มีปรากฏในศิลปะเขมรเช่นเดียวกัน เช่นที่ ปราสาทบาเส็ท เป็นต้น (ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ๒๕๓๖ : ๔๔๕-๔๔๘)

นอกจากนี้เรื่องที่เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ คือ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระอิศวร ได้แก่ ตอนอุมาเมศวร (รูปที่ ๓๘) และเรื่องของพระนารายณ์ (รูปที่ ๓๙) ได้แก่ พระนารายณ์

บรรทมสินธุ์ และนารายณวตารต่างๆ ที่สำคัญและสวยงามมาก คือ กุรมาวตาร คือตอนกวนเกษียรสมุทร เป็นต้น จึงเป็นหลักฐานสำคัญว่าศาสนสถานแห่งนี้สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย

รูปที่ ๓๘ อุมามเหศวร
หน้าบัน โคปุระที่ ๓ อาคารด้านทิศใต้

รูปที่ ๓๙ กุรมาวตาร หรือการกวนเกษียรสมุทร
โคปุระที่ ๒ หน้าบันมุขด้านทิศใต้

นอกจากนี้ยังงานศิลปกรรมอื่นๆ ที่แสดงถึงลักษณะอันโดดเด่นของปราสาทเขาพระวิหาร นอกจากปราสาทประธาน คือ อาคารและงานประดับตกแต่งตามโคปุระในแต่ละชั้นโดยเฉพาะ ลวดลายและรูปเล่าเรื่องที่หน้าบันและทับหลัง นาค ที่พบว่าตามโคปุระต่างๆ มีงานศิลปกรรมของโคปุระทุกชั้นมีงานศิลปกรรมที่จัดอยู่ในสมัยเดียวกันทั้งหมด เพียงแต่ว่าระยะเวลาในการสร้างอาจจะช้ากว่ากันบ้างเล็กน้อยเท่านั้น โดยดูจากวิวัฒนาการทางศิลปะที่จะเริ่มสร้างจากปราสาทประธาน ที่จะมีอายุอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ แล้วจึงค่อยๆ สร้างออกมายังชั้นนอก ๆ ที่มีอายุในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖

จึงกล่าวได้ว่า ปราสาทพระวิหารและเขาพระวิหารจึงจัดเป็นศาสนสถานประจำเมืองในฐานะ ศูนย์กลางจักรวาล อันเป็นการจำลองเขาพระสุเมรุมาสร้างบนโลกมนุษย์ การที่ในจารึกกล่าวถึงผู้สถาปนาคือพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ มาปกครองผู้คนท้องถิ่นในดินแดนแถบนี้ที่อยู่บนพื้นที่ราบลุ่มอันเป็นแหล่งน้ำและแหล่งเกษตรกรรมที่สมบูรณ์ ซึ่งน่าจะอยู่บริเวณด้านหน้าเขาพระวิหารตามเส้นทางน้ำที่ไหลลงมาจากสระตราว อันแสดงให้เห็นว่าเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่และมีความสำคัญแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่เบื้องกลางและน่าจะมีความเขตลงมาถึงจังหวัดศรีสะเกษ

บทสรุป

ปราสาทที่ปรากฏอยู่ตามแนวตะเขปชายแดน ไทย-กัมพูชา ที่เลือกมากล่าวทั้งหมดนี้ เป็นตัวอย่างของปราสาทที่อยู่ในเขตดินแดนไทย ยกเว้นเพียงปราสาทพระวิหาร ที่ศาลโลกตัดสินให้ตัวปราสาทเป็นของประเทศกัมพูชา คัดเลือกเฉพาะปราสาทที่มีหลักฐานชัดเจนว่าเป็นโบราณสถานของประเทศไทย มีหลักฐานการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานตั้งแต่ภายหลังการแบ่งเขตแดนระหว่างไทย

กับกัมพูชา โดยฝรั่งเศส กรมศิลปากรได้ดูแลรักษา ขุดแต่งบูรณะแล้วทั้งหมด รวมทั้งโบราณวัตถุและ
ศิลาจารึกที่ค้นพบเก็บรักษาไว้ในประเทศไทย

รูปแบบศิลปกรรมและความสำคัญ ปราสาทส่วนใหญ่อยู่ในสมัยบาปวน ราวปลายพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๖ มีเพียงปราสาทตาควายที่อยู่ในสมัยนครวัด พุทธศตวรรษที่ ๑๗ ปราสาทตามเมืองโตจ
และปราสาทตามเมืองอยู่ในสมัยบายน พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ความสำคัญของปราสาทตามแนวตะเขป
ชายแดนนี้ สันนิษฐานได้ว่าเป็นปราสาทขนาดกลางที่ไม่ใหญ่มากนักและมีความสำคัญระดับเมืองเล็กๆ
ในลักษณะของตำบล จากจารึกที่พบส่วนใหญ่จะกล่าวถึง การสร้างโดยกลุ่มพราหมณ์ ชั้นผู้ใหญ่ที่เป็น
พราหมณ์ในราชสำนัก และคงได้รับพระราชทานที่ดิน และสร้างศาสนสถานประจำเมืองหรือตำบล
ของกลุ่มเครือญาติ และมีการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ กัมพูชา เช่น จารึกปราสาทตักก้อกรม
ปราสาทตาเมือนธม ส่วนหนึ่งมีความสำคัญที่พราหมณ์พวกนี้มีบทบาทสำคัญต่อราชสำนักกัมพูชา

ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะ

กลุ่มปราสาทตามแนวตะเขปชายแดนทั้งหมดที่กล่าวถึง แบ่งออกเป็นกลุ่มที่ไม่มีปัญหาความ
คัดแย้งแล้ว ได้แก่

ปราสาทตักก้อกรม เพราะปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศไทย มีการบูรณะเรียบร้อยแล้วและ
จัดตั้งและเปิดเป็นอุทยานประวัติศาสตร์เรียบร้อยแล้วโดยกรมศิลปากร

ปราสาทตามเมืองและปราสาทตาเมือนโตจ ทั้ง ๒ แห่งตั้งอยู่ในเขตดินแดนไทย มีการบูรณะ
เรียบร้อยแล้วและอยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร

ปราสาทโดนตวลและผามออีแดง ซึ่งอยู่ในพื้นที่เขาพระวิหารใกล้เคียงกับปราสาทพระวิหาร
ทั้ง ๒ แห่งนี้ตั้งอยู่ในดินแดนไทยชัดเจน รวมทั้งศาลโลกตัดสินให้ปราสาทพระวิหาร เฉพาะตัวปราสาท
เป็นของประเทศไทย เทียบกับพื้นที่อื่นๆ เป็นของประเทศไทย

กลุ่มที่ยังมีความขัดแย้งอยู่ คือ ปราสาทตาเมือนธม และปราสาทตาควายที่ทั้ง ๒ ประเทศ
อ้างสิทธิ์ เพราะปราสาททั้ง ๒ แห่ง ตั้งอยู่ในแนวเขตแดนที่ยังไม่ชัดเจนนัก จากการกล่าวอ้างของการ
ใช้แผนที่คนละมาตราส่วน อย่างไรก็ตาม สำหรับปราสาทตาเมือนธม จากหลักฐานในเอกสารที่ผ่านมา
ตั้งแต่มีการกำหนดเขตแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ปราสาทตั้งอยู่ในเขตสยาม ตามเอกสารบันทึกของ
ชาวฝรั่งเศส และแนวทางการปฏิบัติ กรมศิลปากรได้สำรวจขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติแล้ว
ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ รวมทั้งสภาพพื้นที่ตั้งอยู่ในเขตประเทศไทยรวมทั้งเคยมีหลักปักปันเขตแดนชัดเจน
เพียงแต่ ในส่วนของทางขึ้นปราสาทต้องขึ้นมาจากฝั่งกัมพูชา เพราะปราสาทหันหน้าไปทางทิศใต้และ
เป็นที่ต่ำกว่า

ส่วนปราสาทตาควายนั้นการปักปันพื้นที่ยังไม่ชัดเจน เพราะตัวปราสาทตั้งอยู่บนเนินเขา
รวมทั้งมีปราสาทอีกหลายหลังที่ตั้งอยู่ในลักษณะเดียวกัน เช่น ปราสาทคณา ในส่วนนี้ต้องอยู่ที่การ
เจรจาข้อตกลงร่วมกัน

สำหรับปราสาทพระวิหาร ความจริงแล้วทั้งพื้นที่ตั้งตามหลักภูมิศาสตร์และหลักฐานทาง
โบราณคดี จารึก ปราสาทพระวิหารอยู่ในดินแดนไทย แต่ในกรณีนี้ศาลโลกได้ตัดสินไปแล้วว่า

ปราสาทพระวิหารเป็นของประเทศกัมพูชา และกัมพูชาได้เสนอขึ้นเป็นมรดกโลกและได้รับการประกาศแล้ว ปัญหา คือ ทางขึ้นปราสาทต้องขึ้นจากประเทศไทย รวมทั้งปัญหาสำคัญ คือ การประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกของประเทศกัมพูชา ขึ้นทะเบียนเฉพาะตัวปราสาท ทำให้องค์ประกอบของปราสาท ขอบเขตพื้นที่ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ เพราะองค์ประกอบอื่นๆ ของการสร้างสรรค์ศาสนสถานอยู่ในดินแดนไทย เช่น สระตราว แหล่งตัดหินที่นำไปสร้างปราสาท รวมทั้งจารึกที่กล่าวถึงว่าปราสาทนี้สร้างให้กับกลุ่มคนแถบนี้ว่าเป็นพวกขอมดำ คือ เมืองครุเกษตร ซึ่งหมายถึงดินแดนบริเวณเมืองศรีสะเกษ ดังนั้นการจะขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกในกรณีนี้ ต้องประกาศขึ้นทะเบียนร่วมกันและร่วมกันดูแลทั้ง ๒ ฝ่ายจึงจะทำให้ความเป็นโบราณสถานและศาสนสถานที่ครบถ้วนสมบูรณ์ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ๑๕๕๑. และใน ๒๕๕๖).

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (๒๕๓๙). *ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม ๔*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- กรมศิลปากร. (๒๕๑๐). *รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค ๒ พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๐๔*. พระนคร : กรมศิลปากรจัดพิมพ์.
- กองแก้ว วีระประจักษ์. (๒๕๕๑). "อารยธรรมที่ปราสาทตาเมือนธมจากหลักฐานจารึก," *ศิลปากร* ๕๑ (๕).
- จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓ : อักษรขอมโบราณ พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖*. (๒๕๖๔) พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- เชอเม แก้วคล้าย. (๒๕๔๔). "จารึกปราสาทโดนตวล ๑" *ศิลปากร* ๔๔ (๑).
- เชอเม แก้วคล้าย. (๒๕๕๐). "จารึกปราสาทเขาพระวิหาร" *วารสารศิลปากร*. ๕๐ (๕).
- เชอเม แก้วคล้าย. (๒๕๒๙). "จารึกปราสาทตาเมียนโตจ" ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม ๔ : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘*. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- เชอเม แก้วคล้าย. (๒๕๔๓). *ศิลปากร*. ๔๓ (๒).
- เชอเม แก้วคล้าย. (๒๕๕๐). "จารึกปราสาทพระวิหาร ๔", *ศิลปากร*. ๕๐ (๕).
- เชอเม แก้วคล้าย. (๒๕๒๙). "จารึกสะตึกก้อกรม ๒" *จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓ อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- รายงานของกรมศิลปากร เรื่อง ปราสาทชายแดน: มรดกที่ท้าทายและเป็นข้อพิพาท ในเว็บไซต์ กรมศิลปากร <https://www.finearts.go.th/nlt-korat/view/57808>
- วรรณวิภา สุนต์ตา. (๒๕๕๖). *สถาปัตยกรรมเขมรในดินแดนไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ : ลำดับการสืบเนื่อง*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๒๕๕๖). *ศรีศิขเรศวร ปราสาทพระวิหาร*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๑๕๕๑). "ความคิดเห็นแย้งในกรณีกัมพูชาขอขึ้นทะเบียนปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลก" *ศิลปวัฒนธรรม*. ๒๙ (๑๐).
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. ม.จ. (๒๕๓๕). "ปราสาทพระวิหาร", *บทความประกอบการประชุมวิชาการ เรื่องโบราณคดีไทย ครั้งที่ ๑*. จัดโดยกองโบราณคดี กรมศิลปากร ๒๕-๒๘ สิงหาคม, ณ โรงแรมปทุมรัตน์ จังหวัดอุบลราชธานี.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ม.ร.ว. (๒๕๓๖). *ปราสาทเขาพระวิหาร ศาสนบรรพตที่โดดเด่นที่สุดในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์*.

กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. ม.ร.ว. (๒๕๓๕). *ปราสาทพนมรุ้ง : ศาสนบรรพตที่โด่งามที่สุดในประเทศไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๒,

กรุงเทพฯ : มติชน.

อำไพ คำโท. (๒๕๒๙). “จารึกเสดักกอกธม ๑” *จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓ อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖*.

กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

Bergaigne Abel. (1893). *Inscription Sanscrites du Camboge. Vol. XXVII*. Paris : Imprimerie Nationale.

BOISSELIER Jean. (1966). *Manuel d'Archéologie d'Extrême-Orient, première partie : Asie du Sud-Est,*

tome I : Le Cambodge. Paris : A. et J. PICARD et Cie.

Cœdès George. (1954). *Inscription du Cambodge. Vol. 6*. Paris : EFEO.